

**ЦЕНТРАЛЬНА СПІЛКА СПОЖИВЧИХ ТОВАРИСТВ УКРАЇНИ
ЛЬВІВСЬКИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

АВГУСТИН РУСЛАН РОСТИСЛАВОВИЧ

УДК 351:338.24:343.37(477)(043.3)

**ПРІОРИТЕТИ ТА МЕХАНІЗМИ
СИСТЕМНОЇ ДЕТІНІЗАЦІЇ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ**

08.00.03 – економіка та управління національним господарством

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора економічних наук

Львів - 2018

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі теоретичної та прикладної економіки Львівського торговельно-економічного університету Центральної спілки споживчих товариств України.

Науковий консультант: доктор економічних наук, професор,
заслужений діяч науки і техніки України
Башнянин Григорій Іванович,
Львівський торговельно-економічний університет,
завідувач кафедри теоретичної та прикладної
економіки

Офіційні опоненти: доктор економічних наук, професор
Васильців Тарас Григорович,
Регіональний філіал Національного інституту
стратегічних досліджень в місті Львові,
заступник директора

доктор економічних наук, професор
Маркіна Ірина Анатоліївна,
Полтавська державна аграрна академія
Міністерства освіти і науки України,
завідувач кафедри менеджменту

доктор економічних наук, професор
Ходжаян Аліна Олександрівна,
Київський національний торговельно-економічний
університет Міністерства освіти і науки України,
професор кафедри міжнародних економічних
відносин

Захист дисертації відбудеться “20” листопада 2018 р. о 10⁰⁰ годині на засіданні Спеціалізованої вченої ради Д 35.840.01 у Львівському торговельно-економічному університеті за адресою: 79005, м. Львів, вул. М. Туган-Барановського, 10, к. 314.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Львівського торговельно-економічного університету за адресою: 79005, м. Львів, вул. М. Туган-Барановського, 10.

Автореферат розісланий “___” жовтня 2018 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

М. Ю. Барна

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Тінізація економічних відносин є явищем об'єктивним і закономірним, характерним для всіх економічних систем на різних етапах їх еволюції та розвитку, а її природний рівень часто має позитивні суспільні та соціально-економічні наслідки (пом'якшення проблем трудодефіцитної кон'юнктури ринку праці, збалансування попиту і пропозиції, послаблення недоліків розподілу доходів та капіталу, протидія корупції і монополізації, ін.).

Беззаперечно, будь-які порушення законодавства, пов'язані з тінізацією економіки, підлягають недопущенню й усуненню в процесі якісної державної політики в цій сфері. Разом із тим, критичне нарощування масштабів тінізації, зростання її рівня та поширення у сфері суспільно-політичних і соціально-економічних відносин, вплив на базові характеристики економічного відтворення й узалежнення таким чином процесів, що протікають в офіційній економіці, від тіньового сектора призводять до утвердження основ системної тінізації національного господарства, що критично загрозові вже не стільки для наповнення бюджетів і зростання ВВП, як для економічної безпеки держави – основи її національної безпеки. Мультиплікативні ефекти системної тінізації національного господарства поширюються на деформування засадничих положень ринкової економіки та конкурентного середовища, зменшення обсягу і погіршення якості факторів виробництва, зокрема – інтелектуально-кадрового капіталу, зниження рівня якості життя та задоволення потреб населення в якісних товарах і послугах, інвестиційної привабливості територій, консервування процесів просторово-структурних диспропорцій розміщення продуктивних сил та розвитку господарського комплексу держави та її регіонів.

Своєю чергою, протидіяти явищу системної тінізації об'єктивно можливо лише засобом системної державної політики детінізації економіки, за якої механізми та інструменти державного регулювання узгоджені між собою і реалізуються для досягнення єдиної генеральної мети і стратегічних цілей в тріаді орієнтирів: “прозоре ринкове конкурентне середовище та офіційна економіка з надійними “запобіжниками” тінізації – економічна безпека – конкурентоспроможність національного господарства”.

Численні наукові дослідження, що послугували напрацюванню значного теоретико-методологічного базису державного регулювання у сфері детінізації економіки, на сьогодні, з огляду на масштаби та гостроту проблеми, недостатні і потребують подальшого розвитку. Це доводить актуальність обґрунтування теоретико-методологічних засад і прикладних інструментів державної політики системної детінізації економіки в Україні.

Значним теоретико-методологічним підґрунтям формування та реалізації ефективної державної політики детінізації економіки та економічних відносин стали праці українських і зарубіжних учених, таких як: А. Базилюк, Г. Беккер, Г. Башнянин, З. Варналій, Т. Васильців, О. Власюк, А. Гальчинський, В. Геєць, Дж. Гроссман, П. Гутман, Б. Данилишин, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, В. Засанський, А. Качинський, Т. Ковальчук, Б. Контіні, І. Мазур, І. Маркіна, О. Мандибура, О. Мних, В. Мунтіян, М. Олсон, Г. Пастернак-Таранушенко, С. Пірожков,

В. Предборський, Ю. Сафонов, Е. де Сото, А. Сухоруков, М. Флейчук, М. Фрідман, Ю. Харазішвілі, А. Ходжаян, В. Шевчук, Ф. Шнайдер та ін.

Водночас, незважаючи на значущість здобутків вітчизняних і зарубіжних науковців, для вирішення теоретико-методологічних і практичних проблем підвищення ефективності державної політики детінізації економіки в Україні на цей час залишаються недостатньо дослідженими і в теоретико-прикладному плані вирішеними такі завдання, як обґрунтування перспективних стратегічних пріоритетів, а також дієвих інструментів та засобів державної політики системної детінізації економіки в сучасних умовах функціонування національного господарства, у т. ч. під впливом дії чинників глобалізації та євроінтеграції.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація пов'язана з науковими планами Тернопільського національного економічного університету за темами: “Дослідження методологічних засад державного регулювання економіки на макро- і мезорівнях” (номер державної реєстрації 0104U000406), де автором визначені принципів положення державної політики регулювання макроекономічних процесів на макро- та мезорівнях; “Удосконалення методології та практики адміністрування діяльності організацій в умовах динамічного зовнішнього середовища” (номер державної реєстрації 0109U000041), де автором проаналізовано процеси функціонування та обґрунтовано пропозиції з удосконалення адміністрування діяльності організацій на предмет легальності і прозорості господарювання; “Модернізація механізмів реалізації регіональної структурної політики” (номер державної реєстрації 0112U007884), де здобувачем досліджено процеси та обґрунтовано інструменти державної регіональної політики легалізації економіки; “Теоретико-методологічні та прикладні аспекти управління збалансованим розвитком національної економіки” (номер державної реєстрації 0115U007209), в процесі виконання якої дисертантом розроблені механізми та інструменти детінізації економічних відносин в Україні.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розроблення теоретико-методологічних засад, обґрунтування пріоритетів та механізмів системної детінізації економіки України.

Для досягнення зазначеної мети вирішувалися такі завдання:

- узагальнити концептуальні положення тінізації економіки та державної політики детінізації економічних відносин;
- ідентифікувати системні характеристики та базові моделі впливу тінізації на економічне зростання;
- встановити системні взаємозв'язки тінізації економіки та посилення загроз економічній безпеці держави;
- обґрунтувати методологію дослідження тінізації економіки та узагальнити світовий досвід формування ефективною системи детінізації національного господарства;
- здійснити аналіз обсягів та галузево-секторальних особливостей тінізації національного господарства України;
- ідентифікувати регіональні характеристики, а також чинники та

функціональні особливості тіньової економічної діяльності в Україні;

- надати характеристику державної політики детінізації економіки в Україні;
- обґрунтувати стратегічні пріоритети системної детінізації національного господарства України;
- вдосконалити інституціональне забезпечення детінізації економічних відносин;
- розробити положення концепції державної політики системної детінізації національного господарства;
- сформуванати механізми детінізації підприємництва у галузево-секторальному аспекті;
- розробити інституційний механізм та визначити чинники детінізації ринку праці;
- запропонувати антикорупційний механізм та засоби детінізації відносин у соціальній сфері і системі державних послуг.

Об'єктом дослідження є процеси детінізації економіки.

Предметом дослідження є теоретико-методологічні засади та науково-практичні рекомендації з визначення пріоритетів та реалізації механізмів системної детінізації економіки України.

Методи дослідження. Для виконання поставлених завдань у роботі використано сукупність загальнонаукових і спеціальних методів та прийомів наукового дослідження. У дисертації використано такі методи теоретичного і емпіричного дослідження: *логічного узагальнення* – для визначення концептуальних положень тінізації економічної діяльності та її системної характеристики (розділ 1, п. 1.1, 1.2), *групування* – для ідентифікації ризиків і загроз економічній безпеці держави в процесі посилення тінізації економіки (розділ 2, п. 2.1), *аналізу і синтезу* – для визначення базових моделей тінізації в теорії економічного зростання (розділ 1, п. 1.3), науковий метод *статистичного аналізу і розрахунку* – при здійсненні аналізу чинників і функціональних особливостей, а також встановленні регіональних характеристик тінізації економіки в Україні (розділ 3, п. 3.2, п. 3.3), *методи економіко-математичного прогнозування* – для обґрунтування стратегічних пріоритетів детінізації національного господарства України, а також розробки концепції державної політики системної детінізації економіки (розділ 4, п. 4.1, 4.2), *теоретичного узагальнення* – для вдосконалення принципів, методів та інструментарію методології дослідження тінізації економічних відносин (розділ 2, п. 2.2), *стратегічного менеджменту* – для формування інституціонального базису детінізації економіки (розділ 4, п. 4.2), розробки інституційного механізму детінізації відносин на ринку праці (розділ 5, п. 5.3), *системного підходу* – при обґрунтуванні елементів механізму детінізації господарської діяльності та розробці положень антикорупційного механізму детінізації відносин у соціальній сфері і системі державних послуг (розділ 5, п. 5.1, 5.2, 5.4).

Інформаційною основою дослідження є закони України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, Національного банку України, нормативно-правові акти Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Національного агентства з питань

запобігання корупції, Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Національного антикорупційного бюро, статистичні матеріали Державної служби статистики України, аналітичні матеріали вітчизняних і міжнародних економічних організацій, монографії та публікації вітчизняних і зарубіжних авторів, інтернет-ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів. Основні положення й результати дисертаційної роботи, що визначають її наукову новизну, полягають у наступному:

вперше:

– науково обґрунтовано теоретико-методологічні положення державної політики системної детінізації економіки як тріади складових: 1) структурно-функціональної – протидії системі напрямів та сфер, форм і видів діяльності поширення тіньових оборудок (господарські операції, зайнятість і оплата праці, державні закупівлі, зовнішньоекономічна діяльність, фінансові відносини, система соціальних та державних послуг, ін.); 2) інституційно-організаційної – системи соціальних, економічних, організаційних відносин і зв'язків, сукупності інституцій та середовища їх діяльності; 3) елементно-ресурсної – системного комплексу елементів і засобів державної політики (рівнів, форм, цілей, ресурсного забезпечення, механізмів та інструментів державного регулювання), які становлять концептуальну основу при формуванні стратегій і програм структурно-збалансованої державної політики детінізації економіки;

– визначено методологічні засади розробки Концепції державної політики системної детінізації економіки, зорієнтованої на отримання дуального ефекту внаслідок створення відповідних інституційних та організаційно-економічних умов: (1) усунення системних загроз економічній безпеці держави та (2) збільшення обсягів офіційної економіки, зміцнення її конкурентоспроможності. Принциповими положеннями Концепції (мети, операційних цілей, напрямів політики і завдань) є їх формування за рівнями загроз безпеці і конкурентоспроможності національної економіки: виведення з тіні необліковуваних операцій, ресурсів та активів → усунення проявів нелегальної господарської діяльності → протидія корупції → декриміналізація економічних відносин, а також комплексний вплив на подолання системних загроз (переважання тіньових економічних відносин над офіційними; формування тіньового капіталу фінансування кримінальних операцій та тіньових оборудок; “пригнічення” суб’єктів, що здійснюють легальне ведення бізнесу, а також ділової активності населення; незворотні процеси структурних змін в економіці; нарощування деградації менш розвинених та інвестиційно привабливих територій) функціонування економічної системи з критично надмірним рівнем і масштабами поширення тіньових операцій;

– розроблено концептуальний підхід до ідентифікації та утвердження стратегічної основи і напрямів формування державної політики детінізації національного господарства як окремого системоутворювального елемента комплексної державної політики забезпечення економічної безпеки держави. Це

досягається шляхом планування і подальшої реалізації комплексу заходів у сфері протидії тіньовій економіці у відповідності до елементів внутрішньої структури системи економічної безпеки країни: (1) самодостатності й економічної незалежності, (2) стабільності та стійкості, (3) здатності до саморозвитку і прогресу;

удосконалено:

– методичний інструментарій оцінювання рівня тінізації економіки з урахуванням регіональних особливостей, що, на відміну від традиційних підходів із використанням низки стандартних показників – характеристик рівня тінізації, передбачає комплексний аналіз (на базі методів: потенційного приросту податкових надходжень; зв'язку тінізації та ВРП; рівня економічної злочинності; тінізації сфери роздрібної торгівлі; сприйняття корупції) з подальшим групуванням отриманих даних і здійсненням кластеризації регіонів держави за рівнем та обсягами проникнення тіньової економічної активності. Авторський підхід є ширшою інформаційною основою для прийняття виважених управлінських рішень у сфері формування та диференціації державної політики детінізації за регіонами держави;

– методологічні підходи до класифікації загроз функціонування і розвитку системи національного господарства, пов'язаних із тінізацією економічних відносин. Наявні в економічній літературі підходи та класифікаційні ознаки доповнені загрозами, викликаними системним характером тінізації, за такими новими класифікаційними ознаками, як наслідки перевищення граничного рівня тінізації економіки, надмірна зовнішня залежність національного господарства, системні недоліки державного управління у сфері детінізації, порушення фаз економічного відтворення, розвиток сфер ускладненого статистичного обліку операцій;

– концептуальні засади державної політики формування інституціонального забезпечення детінізації економіки шляхом визначення напрямів його формування (за блоками: (1) середовище нормативних та статусних інститутів, (2) активізація інституцій), а також обґрунтування повноцінного складу елементів (з відповідними новими завданнями) інституційної інфраструктури державної політики системної детінізації економічних відносин. Таким чином уможлиблюється ідентифікація елементів інституційної інфраструктури детінізації, що на поточному етапі соціально-економічного розвитку не сформовані або ж не реалізують властиві їм завдання у межах державної політики;

– прикладні інструменти державної політики детінізації відносин на ринку праці. В основі авторського підходу – нові інструменти, а також системність і комплексність державного регулювання. На відміну від традиційного обґрунтування комплексу пропозицій із легалізації відносин зайнятості й оплати праці, ідентифіковано увесь склад напрямів та форм тінізації на ринку праці (прихована/фіктивна пропозиція робочої сили, тіньовий/фіктивний попит на робочу силу, нелегальна та неофіційна трудова міграція, іллегальне заміщення зайнятості, екстерналії функціонування інфраструктури ринку праці, транзакційні витрати тіньової праці та “викривлення” зайнятості) і, відповідно, обґрунтовано пріоритети та засоби комплексної державної політики в цій сфері. Системність такого підходу підтверджується визначеними інструментами комплексної протидії тінізації ринку праці за напрямами: формування мотивів і

стимулів, підсилення дії неформальних чинників, розвиток інфраструктури, посилення контролю за процесами легалізації праці та її оплати;

– інструментарій державної політики детінізації підприємництва шляхом запровадження диференційованого, але водночас й збалансованого підходу в цій сфері. Як правило, результати досліджень відносно детінізації підприємництва у більшій мірі охоплюють управління процесами легалізації в секторі малого бізнесу, а також декриміналізації діяльності представників великих форм господарювання. Особливість авторського підходу – у виявленні найбільш системних форм і проявів тінізації економічних відносин представників малого, середнього та великого бізнесу, а також обґрунтуванні засобів їх протидії, що дозволяє більш комплексно підійти до реалізації ефективної державної політики детінізації підприємництва шляхом впливу на діяльність у всіх його секторах;

дістали подальшого розвитку:

– методичний підхід до ідентифікації та оцінювання чинників тінізації економіки, зокрема, на відміну від найбільш поширеного підходу, коли в таких цілях використовуються здебільшого методи економіко-математичного аналізу та моделювання для встановлення відповідних коефіцієнтів регресії між залежною змінною – коефіцієнтом тінізації та незалежними змінними – показниками соціально-економічного розвитку держави та її регіонів, розроблено методіку формування системи чинників (за сферами збитків: виробництво і торгівля, інвестування та фінансовий сектор, бюджетна система, зовнішньоекономічна діяльність, сегмент трансакційних витрат, соціальна та екологічна сфери) та з використанням методу головних компонент подальшого оцінювання міри їх впливу як диференційовано, так і в комплексі, що дозволяє краще характеризувати системний вплив чинників та одночасно визначати міру дії кожного з них;

– теорії та моделі тінізації економіки (теорії збалансованого та поступального соціально-економічного розвитку, кейнсіанська, монетаристська, неоінституціональна парадигми, емпіричні теорії) шляхом розширення моделей взаємозв'язку тінізації економіки та соціально-економічного розвитку (з урахуванням зовнішніх та внутрішніх екстерналій, динаміки індексу розвитку людського потенціалу, кривих пропозиції тіньової економічної діяльності, ринку “тіньових товарів”, урядового втручання, раціональної поведінки споживача “тіньових товарів”, комплексних функцій, кримінального сектора економіки, взаємозв'язку тіньової економіки та економічного зростання на основі квантово-механічного підходу), а також доповнення сучасних теорій економічного зростання фіктивною змінною – рівень тінізації економіки, що дозволяє отримати більш якісні результати моделювання впливу державного регулювання на детінізацію економічних відносин, у т. ч. з врахуванням особливостей і ключових параметрів поточного стану соціально-економічного розвитку держави;

– методичний підхід до оцінювання ефективності державної політики детінізації економіки. Якісним способом оцінювання протиставлено кількісно-якісний метод, в основі якого – когнітивна карта конфліктогенності в державі з врахуванням впливу тіньового сектора економіки, складена з урахуванням суспільно-економічних умов, соціально-політичного ладу, соціально-культурної реальності та за блоками соціально-економічної конфліктогенності, їх ознаками і

факторами посилення. Особливістю авторського підходу є доповнення складу виявлених недоліків системи державного регулювання у сфері детінізації чинниками взаємовпливу стану соціально-економічного середовища (як важливого цільового критерію міри результативності державної політики) та тіньового сектора економіки;

– засоби подолання корупції та тіньової економіки у соціальній системі і сфері державних послуг. На противагу вже усталеним і, як показала практика, недостатньо ефективним заходам у частині люстрації доходів, нагляду за діями держслужбовців, стандартизації виконання посадових обов'язків, створення додаткових державних органів і структур та ін., обґрунтовано методичні положення підходу, в основі якого поєднання трьох складових: інституційного, страхування корупційних ризиків та електронного урядування. Це дозволяє розвинути інституційне середовище протидії корупції, впровадити багаторівневу систему реалізації функцій соціального страхування в сфері адміністративних послуг, пенсійного забезпечення, освіти, охорони здоров'я, інших соціальних сферах, сформувати мережу електронного урядування на всіх рівнях управління, що, в тому числі, спрямована на взаємодію антикорупційних органів та інституцій із детінізації соціально-економічних відносин;

– організаційно-інституційні інструменти державної політики конвергенції економічного середовища держав з високим рівнем тінізації економіки та високою ефективністю політики детінізації економічних відносин шляхом ідентифікації ключових відмінностей бізнес-середовища (зокрема, у сферах конкуренції на ринках, протекціонізму, лобіювання, рівності прав і можливостей, прозорості держзамовлень і т.д.), а також інструментів і засобів державної політики їх покращення. Такий підхід має синергійний ефект, оскільки орієнтований на усунення ключових чинників тінізації, у т. ч. на засадах провідних світових практик, та зближення економічних середовищ держав як однієї з провідних і системних умов міждержавної економічної співпраці й інтеграції.

Практичне значення одержаних результатів. Практичну цінність мають рекомендації з посилення громадського контролю, створення ефективного механізму моніторингу дотримання законодавства у сфері детінізації економіки та антикорупційної політики, методики оцінювання обсягів необліковуваної готівки, які використано комітетами Верховної Ради України з питань фінансової політики і банківської діяльності (Довідка № 04-37/10-231 від 13.07.2018 р.) та запобігання і протидії корупції (Акт від 17.07.2018 р.).

Методологічні засади розробки Концепції державної політики системної детінізації економіки України, а також обґрунтовані пропозиції щодо реалізації організаційно-інституційних інструментів конвергенції вітчизняного та економічного середовища держав з високою ефективністю політики детінізації економіки впроваджені у діяльності Інституту законодавства Верховної Ради України (Довідка № 22/275-1-15 від 12.06.2018 р.).

Рекомендації з удосконалення державної регіональної політики детінізації економіки, зокрема в частині посилення громадського контролю за прийняттям рішень посадовими особами, а також формування якісної методики оцінювання тіньової господарської діяльності, подолання тіньової економіки у соціальній

системі та сфері надання адміністративних послуг, використані Тернопільською обласною державною адміністрацією (Довідка № 05-3028/32-26 від 29.05.2018 р.) та Тернопільською міською радою (Довідка № 339/2 від 22.06.2018 р.). Розроблені прикладні інструменти державної політики детінізації відносин на ринку праці впроваджені в діяльність Управління держпраці у Тернопільській області (Довідка № 1984/01-05-1/18 від 21.06.2018 р.)

Комплекс пропозицій з формування та реалізації засобів державної політики детінізації економічних відносин суб'єктів підприємництва використано в діяльності Українського союзу промисловців та підприємців (Довідка № 26/1ю від 18.06.2018 р.).

Результати дослідження використовуються в навчальному процесі Тернопільського національного економічного університету при розробці навчальних посібників, дистанційних курсів, методичного забезпечення та викладанні дисциплін “Національна економіка”, “Публічне адміністрування”, “Державне і регіональне управління”, “Електронне врядування, інформаційні технології, ресурси та сервіси на державній службі” (Довідка № 126-27/1116 від 21.06.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Концептуальні положення дисертації, висновки, рекомендації та пропозиції, які виносяться на захист, є результатом самостійного наукового пошуку здобувача. З наукових праць, що опубліковані у співавторстві, використані лише ті результати дослідження, що одержані особисто здобувачем.

Апробація результатів дослідження. Основні теоретичні й методологічні положення і результати дослідження доповідалися та схвалені на 24 науково-практичних конференціях і семінарах, зокрема міжнародних: “Dynamika naukowych badań – 2010” (м. Перемишль, Польща, 2010 р.); “Perspektywiczne opracowania są nauką i technikami – 2010” (м. Перемишль, Польща, 2010 р.); “Aktualne problemy nowoczesnych nauk – 2011” (м. Перемишль, Польща, 2011 р.); “Влада і бізнес: актуальні проблеми партнерства” (м. Тернопіль, 2013 р.); “Устойчивое развитие национальных экономик и развитие конкурентной стратегии предприятий” (м. Харків, 2013 р.); “Zpravy vedecke ideje-2013” (м. Прага, Чехія, 2013 р.); “Прогнозування соціально-економічного розвитку національної економіки” (м. Одеса, 2014 р.); “Проблеми та перспективи соціально-економічного розвитку країни” (м. Чернівці, 2014 р.); “Формування моделі розподілу влади “центр – місцевість”: теорія і практика” (м. Тернопіль, 2014 р.); “Пріоритети та механізми розвитку національної економіки” (м. Львів, 2014 р.); “Економічна політика в контексті міжнародного співробітництва” (м. Дніпропетровськ, 2014 р.); “Nastolení moderní vědy – 2014” (м. Прага, Чехія, 2014 р.); “Соціально-економічні проблеми розвитку національної економіки” (м. Львів, 2014 р.); “Секторальні асиметрії розвитку економіки: механізми подолання в умовах нових викликів та факторних обмежень” (м. Тернопіль, 2015 р.); “Розвиток регіонів та громад в умовах адміністративно-територіальної реформи: перспективи та загрози” (м. Тернопіль-Вишнівець, 2015 р.); “Фінансово-банківські та адміністративні послуги: проблеми управління та перспективи розвитку” (м. Тернопіль, 2015 р.); “Міжрегіональне співробітництво в національному та міжнародному вимірах”

(м. Тернопіль, 2016 р.); “Experience of Designing and Application of CAD Systems in Microelectronics” (м. Свалява, 2017 р.); “Сектори економіки в процесі реалізації державної регіональної політики” (м. Тернопіль-Збараж, 2017 р.); *всеукраїнських*: “Українська наука ХХІ століття” (м. Київ, 2010 р.); “Фінансово-економічний розвиток України в умовах глобалізаційно-інтеграційних процесів” (м. Львів, 2014 р.); “Актуальні проблеми економіки та управління в умовах системної кризи” (м. Львів, 2016 р.); *круглих столів*: “Пріоритети, механізми та інструменти соціально-економічного розвитку периферійних та сільських територій західних регіонів України” (м. Львів, 2013 р.); “Єврорегіони як інноваційна форма розвитку транскордонного співробітництва України” (м. Львів, 2013 р.).

Публікації. За результатами дослідження опубліковано 59 наукових праць, із них: 1 одноосібна монографія; 2 колективних монографій; 30 статей у наукових фахових виданнях України, у т. ч. 7 статей у виданнях, які включені до міжнародних наукометричних баз даних; 24 тези доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій; 2 публікації в інших виданнях. Загальний обсяг публікацій – 79,00 друк. арк., з них особисто автору належить 38,95 друк. арк.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається з анотації, вступу, п’яти розділів, висновків, списку використаних джерел з 286 найменувань та 14 додатків на 29 сторінках. Загальний обсяг роботи складає 460 сторінок. Основний зміст роботи викладено на 400 сторінках. Робота містить 67 рисунків, 32 таблиці, 15 додатків.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ

У **вступі** здійснено обґрунтування актуальності теми дисертаційної роботи, визначено її мету та основні завдання, предмет і об’єкт дослідження, відображено наукову новизну й практичну цінність одержаних здобувачем результатів.

У **першому розділі “Теоретичні основи дослідження процесів тінізації економіки”** узагальнені концептуальні положення тінізації економіки та детінізації економічних відносин, визначені системні характеристики тінізації національного господарства, а також проаналізовані базові моделі взаємозв’язків тінізації та економічного зростання.

За результатами вивчення етимології тінізації економіки з використанням структурно-логічного, історичного методу, методів синтезу та аналізу, соціологічного методу якісного аналізу NVivo визначено теоретико-методологічні передумови, чинники та ключові аспекти тіншової економічної діяльності. Зроблено висновок про необхідність розширення характеристики тінізації економіки передусім з метою врахування всіх сфер тіншової діяльності, а також її негативних та позитивних аспектів.

На основі проведеного аналізу запропоновано визначення тінізації економіки як складного соціально-економічного явища, що має як руйнівні, так і “амортизаційні” наслідки для економіки, суспільних відносин та системної трансформації, охоплює всі сфери та рівні соціально-економічних відносин і загострюється на етапах трансформаційного розвитку.

Підсумком аналізу теорій економічного зростання (теорія збалансованого, а

також поступального соціально-економічного розвитку, кейнсіанська, монетаристська, неоінституціональна парадигми, емпіричні теорії) стало вдосконалення моделювання впливу тінізації економіки на соціально-економічний розвиток.

Здійснено класифікацію та розширення моделей взаємозв'язку тінізації економіки та соціально-економічного розвитку (з урахуванням зовнішніх та внутрішніх екстерналій, динаміки індексу розвитку людського потенціалу, кривих пропозиції тіньової економічної діяльності, ринку “тіньових товарів”, урядового втручання, раціональної поведінки споживача “тіньових товарів”, комплексних функцій, кримінального сектора економіки, взаємозв'язку тіньової економіки та економічного зростання на основі квантово-механічного підходу), що дало змогу узагальнити характер відповідних зв'язків і впливів досліджуваних елементів і довести необхідність застосування різного інструментарію для максимізації макроекономічних ефектів соціально-економічного розвитку залежно від типу та кон'юнктури економічної системи і цільових орієнтирів стратегічного розвитку країни.

З використанням підходів теоретико-прикладного моделювання сучасні теорії економічного зростання доповнено фіктивною змінною – рівень тінізації економіки – і доведено необхідність врахування комплексу чинників та наслідків тінізації з врахуванням різних часових лагів, від яких залежить позитивний чи негативний вплив тіньового сектора на економічний розвиток і економічну безпеку.

Масштаби і негативні наслідки тінізації економіки об'єктивно більші на посттрансформаційному та посткризовому етапі розвитку національного господарства (табл. 1).

Таблиця 1

Місце та вплив тіньової економіки на соціально-економічний розвиток у теоріях економічного зростання (узагальнено автором)

Представники теорій	Висновки щодо взаємовпливів між тіньовою економікою та соціально-економічним розвитком
1	2
А. Дрегер, Ф. Шнайдер	Як у державах з нижчим рівнем економічного розвитку, так і у високорозвинених країнах існує тісний взаємозв'язок між тіньовою економікою, інституційним базисом та економічним зростанням
П. Моро	Особливо згубним є вплив тінізації на економічне зростання та економіку країн, що розвиваються
Дж. Бхагваті	Наслідки від збільшення обсягів контрабанди (як різновиду тіньової економіки) залежать від типу соціально-економічної системи; у постколоніальних економіках спостерігався найбільш деструктивний вплив на економічне зростання порівняно з економіками розвинених країн
Ф. Ларейн та Ж. Таварес	Важливою передумовою збільшення обсягу прямих іноземних інвестицій є подолання корупції; при цьому зростання обсягу інвестицій знижує рівень тінізації економіки й у подальшому обумовлює економічне зростання
С. Джонсон, Д. Кауфманн, А. Шляйфер	Зменшення надходжень до бюджетів та зниження рівня правопорядку в перехідних економіках через збільшення частки тіньового сектора є передумовою сповільнення економічного зростання
В. Танзі, Х. Давуді	Тіньова економіка деформує структуру державних видатків, призводить до істотного погіршення виробничо-господарської та бізнес-інфраструктури країни
Л. Нікіфоров, Т. Кузнецова, В. Фельзенбаум	Тінізація, пов'язана з пошуком більшої ренти в процесі господарської діяльності, шкодить демократичним принципам та руйнує державу
Ш. Вей	Тінізація економіки є особливо негативним чинником впливу на збільшення обсягу прямих іноземних інвестицій

1	2
С. Джонсон, Д. Кауфманн, П. Зоїдо-Лобатон	Процеси поширення корупції, тінізації економіки та економічного зростання тісно взаємопов'язані; зростання тіньової економіки внаслідок поширення корупції призводить до деформацій у структурному розвитку економіки та підприємництва
Ю. Шарасєв	Надзвичайно важливе значення для економічного зростання має індекс політичної стабільності, що безпосередньо пов'язаний з рівнем тінізації; держава, де дотримуються “правила гри” та здійснюється протидія тінізації в економіці і політиці, має передумови для довгострокового економічного зростання

Втім, як доведено, найбільшою загрозою для належного перебігу відтворювальних процесів, функціонування господарського комплексу та реалізації економічного потенціалу держави є недостатня увага до регулювання тіньових процесів та їх розвитку до певних надмірних масштабів, включно з проникненням на всі рівні фінансово-економічних відносин, у сфери життєдіяльності суспільства, структурні складові та компоненти соціально-економічного розвитку.

Вказані тенденції призводять до розвитку такого явища, як системна тінізація національного господарства.

У другому розділі **“Методологічні положення системної детінізації економіки”** проведено аналіз процесів тінізації економіки в контексті підсилення дії загроз економічної безпеки держави, сформовано методологію дослідження тінізації економічних відносин, узагальнено світовий досвід формування ефективної системи детінізації національного господарства.

Тіньова економіка характерна для всіх держав світу, у всі періоди та на всіх етапах соціально-економічного розвитку. Відтак вона є явищем об'єктивним, а міра її позитивного чи негативного впливу на функціонування національного господарства визначається масштабами тіньових операцій, рівнем їх проникнення в економіку та сфери суспільного життя, відношенням до головних характеристик економічного зростання. В процесі еволюції наукових поглядів на сутність, джерела формування і проблему тінізації економіки напрацьовано доволі велику кількість дієвих методичних підходів і методів оцінювання її рівня та обсягів.

З використанням методів аналізу, синтезу та порівняння ідентифіковано методологію оцінювання тінізації економіки з використанням методів: аналізу загальних макроекономічних характеристик та специфічних індикаторів, обліково-статистичного, формально-правового, кримінологічного, документального, економічного, балансового, експертного, фрагментарного та структурного аналізу. Кожен із них характеризується особливостями, перевагами і недоліками, а їх результати не є вичерпною інформаційно-аналітичною основою прийняття управлінських рішень. Тому для забезпечення системності і комплексності, кількісного та якісного аналізу тінізації економічних відносин у залежності від поставлених перед дослідником цілей і завдань, а також поточної ринкової ситуації і можливостей доступу до інформації доцільно підбирати сукупність доступних і дієвих методів та формувати послідовність їх застосування. При цьому важливо не лише визначати числове значення рівня тінізації, але й встановити напрями та міру її впливу на розвиток національного господарства, формування системи економічної безпеки держави і раціональних структурних співвідношень її соціально-економічного розвитку.

Результати надання концептуальної характеристики впливу процесу

тінзації економіки на параметри економічної безпеки держави подані в табл. 2.

Таблиця 2

Класифікація загроз економічній безпеці держави внаслідок системної тінзації національного господарства (розроблено автором)

Класифікаційні ознаки	Загрози економічній безпеці	Складові безпеки
Негативні наслідки перевищення порогового рівня тінзації	<ul style="list-style-type: none"> ➤ Посилення фінансово-економічної нестабільності; ➤ спад виробництва у галузях зі значною доданою вартістю; ➤ нерациональне використання ресурсів реального сектора; ➤ формування відтворювальної системи тіншових відносин; ➤ поглиблення некерованості розвитку економіки; ➤ гальмування соціально-економічних реформ 	<ul style="list-style-type: none"> • Макроекономічна; • фінансова; • інвестиційна; • виробнича; • соціальна
Неконтрольовані масштаби розвитку тінзації	<ul style="list-style-type: none"> ➤ втрата контролю над захистом прав власності; ➤ тінзація і малоефективне функціонування системи державних замовлень, фінансування державних витрат; ➤ зростання мотивації до ухилення від оподаткування; ➤ критичне зниження соціальної безпеки; ➤ формування системи тіншової економіки 	<ul style="list-style-type: none"> • Макроекономічна; • банківська; • інвестиційна; • виробнича; • соціальна; • демографічна
Наслідки надмірної зовнішньої залежності	<ul style="list-style-type: none"> ➤ непродуктивний вплив капіталу; ➤ незаконна приватизація; ➤ поширення нелегальних валютних операцій, контрабанди; ➤ недостатній захист інвесторів і неефективна податкова політика; ➤ деформація бізнес- та інвестиційного клімату 	<ul style="list-style-type: none"> • Макроекономічна; • зовнішньо-економічна; • валютна, боргова, фондова, банківська; • виробнича
Перешкоди ефективному управлінню національною економікою	<ul style="list-style-type: none"> ➤ унеможливлення якісного макроекономічного аналізу; ➤ зниження ефективності офіційних нормативно-правових актів та регулюючих заходів; ➤ ускладнення управління грошовою масою; ➤ послаблення ринкових методів регулювання економіки 	<ul style="list-style-type: none"> • Макроекономічна; • фінансова
Фази економічного відтворення	<ul style="list-style-type: none"> ➤ ускладнення організації виробничого процесу; ➤ тінзація сфери товарного обігу та зниження швидкості і ефективності товароруку; ➤ погіршення структури процесів обміну; ➤ тінзація сегмента споживання 	<ul style="list-style-type: none"> • Макроекономічна; • грошового ринку та інфляційних процесів; • виробнича; • продовольча
Суб'єкти тінзації	<ul style="list-style-type: none"> ➤ корупція та монополізація влади, її використання в цілях конкуренції, доступу до ринків та ресурсів; ➤ здорожчання та погіршення якості споживчих послуг; ➤ приховування значної частини економічних відносин та бізнес-операцій економічних агентів; ➤ зниження прозорості та послаблення дієздатності організацій громадянського суспільства; ➤ зниження ефективності господарювання в малому бізнесі 	<ul style="list-style-type: none"> • Макроекономічна; • бюджетна; • грошового ринку та інфляційних процесів; • виробнича; • соціальна
Рівні відносин	<ul style="list-style-type: none"> ➤ зниження рівня захищеності та безпеки особи; ➤ погіршення економічної безпеки підприємництва; ➤ загострення проблем безпеки у галузево-секторальному аспекті; ➤ руйнування системи економічної безпеки держави; ➤ порушення основ національної безпеки 	<ul style="list-style-type: none"> • Макроекономічна; • фінансова; • зовнішньо-економічна
Сфери, де статистичний облік ускладнений	<ul style="list-style-type: none"> ➤ тінзація науки і науково-дослідної сфери; ➤ значне приховування діяльності у секторі інформаційно-консультаційних послуг; ➤ викривлення даних щодо ресурсо- та енергоефективності 	<ul style="list-style-type: none"> • Науково-технологічна; • соціальна; • енергетична

Головним висновком із поданої інформації є те, що системна тінзація проникає у всі без виключення види економічної діяльності, сектори економіки, сфери

суспільного життя та життєдіяльності суспільства, рівні управлінських та економічних відносин, компоненти внутрішньої структури безпеки держави, а відтак чинить суттєві загрози інтересам усіх суб'єктів відносин та безпеці національної економіки.

Вплив тіньової економіки на функціонально-структурні характеристики економічної безпеки держави на посттрансформаційному етапі розвитку національного господарства неоднозначний. Тінізація економічних відносин стримує економічне зростання, призводить до формування нераціональних структурних співвідношень, демотивації відносно збалансовано-раціонального розвитку держави. Уникнення оподаткування посилює конкурентні переваги суб'єктів господарювання, дозволяє отримати додатковий дохід працівників, знизити рівень безробіття. Але тіньова економіка наносить шкоду державному бюджету, знижує ефективність макроекономічної політики, погіршує інвестиційний клімат, деформує конкурентне середовище, негативно позначається на національних інтересах.

У ситуації, коли масштаби тіньових операцій значні, їх вплив та наслідки в соціально-економічному та суспільному житті вагомі, спостерігається глибока вертикальна і горизонтальна проникність тінізації, а компенсаторні і регулюючі механізми ще не дієві та не повністю сформовані, тіньова економіка чинить особливо негативний вплив та є реальною загрозою безпеці держави. Таким чином формується т. зв. “критична маса” тінізації економічних відносин, що деформує не лише економічні інтереси суб'єктів економіки, а спотворює навіть принципи і базові засади, на яких функціонують і взаємодіють суб'єкти господарювання, держава та громадянське суспільство.

Все це в різній мірі, але негативно позначається на функціонально-структурних характеристиках економічної безпеки держави, а саме: макроекономічній, фінансовій, інвестиційній, науково-технологічній, зовнішньоекономічній, виробничій, енергетичній, продовольчій, соціальній, демографічній.

Досліджуючи вплив загроз економічній безпеці держави, обумовлених системною тінізацією національного господарства, важливо дотримуватися таких класифікаційних ознак, як негативні наслідки перевищення порогового рівня тінізації, неконтрольовані масштаби розвитку тінізації, наслідки надмірної зовнішньої залежності держави, перешкоди ефективному управлінню розвитком економіки, перебіг фаз економічного відтворення, прояви тіньової діяльності суб'єктів тінізації на рівнях суспільно-економічних відносин, у сферах із обмеженим статистичним обліком.

З використанням методу причинно-наслідкового аналізу та теоретичного узагальнення світового досвіду формування ефективної системи детінізації національного господарства встановлено, що методами, які для цього використовуються, є адміністративні, економічні та комбіновані, а механізмами – інституційно-правовий, інституційно-організаційний, податковий, фіскальний і бюджетний, фінансовий, антикорупційний. У межах цих механізмів потрібно гармонійно поєднати сукупність інструментів та заходів (проведення аудиту національної економіки, детінізація відмивання злочинних доходів, протидія

корупції, недопущення та мінімізація ухилень від сплати податків, люстрація доходів і видатків, застосування принципу презумпції невинуватості, запровадження прозорості систем ліцензування, державного нагляду і контролю, детінізація системи соціальної політики, забезпечення недоторканності права приватної власності, посилення моніторингу і нагляду за грошово-кредитним та валютним секторами, бюджетними видатками, впровадження стандартів у системі державного управління), які будуть реалізовані з метою впливу на головні сфери і чинники тінізації економіки.

При реалізації державної політики в аналізованій сфері необхідно дотримуватися принципів наукової обґрунтованості, системності, групувань, логічного аналізу, стратегічного управління, причинно-наслідкового аналізу, статистичного аналізу та експертних опитувань, системного узагальнення та порівняльного аналізу, послідовності та поетапності дій, врахування інтересів усіх суспільних груп та обмежень на ресурси, оперативного реагування на деструктивні впливи, прозорості й стабільності політики.

Третій розділ “Аналіз стану та державної політики детінізації економіки в Україні” розкриває результати аналізу обсягів та галузево-секторальних особливостей тінізації національного господарства, дослідження регіональних характеристик тінізації, виявлення чинників та функціональних особливостей тіньової економічної діяльності, характеристики державної політики детінізації економіки України.

Рівень тінізації економіки України високий, а тіньова економіка характеризується такими тенденціями, як широкомасштабність і високий динамізм; в тіньовому секторі здійснюється звичайна підприємницька діяльність; спостерігається симбіоз тіньової економіки, з одного боку, з офіційною економікою, а з іншого, – з владними структурами. Найбільш широко використовуваними механізмами нелегального збагачення в Україні є: нелегальний експорт капіталів; одержання тіньових доходів шляхом прихованого вилучення з обігу різниці між офіційними і реальними цінами на товари і послуги; корупція; нелегальні валютні та зовнішньоекономічні операції; випуск і реалізація необлікованої продукції; надання необлікованих послуг; вимагання, розкрадання, грабежі; фінансове шахрайство; незаконна приватизація державної власності; розкрадання в державних, акціонерних і колективних підприємствах.

За офіційними даними Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, у 2017 р. рівень тіньової економіки в Україні становив 31 % (у 2014 р. (найвище значення) – 43 %, у 2015 р. – 40 %, у 2016 р. – 35 %), у т. ч. розрахований за методом “витрати населення – роздрібний товарооборот” – 47 %, методом збитковості підприємств – 20 %, монетарним методом – 24 %, електричним методом – 29 %. На противагу цим даним, розрахунки рівня тінізації економіки України методами Гутмана, Танзі, Фейга дають підстави стверджувати про істотно вищий рівень тінізації вітчизняного національного господарства (рис. 1).

При цьому рівень тінізації економіки України вищий у порівнянні з іншими державами. Для порівняння: на початок 2017 р. обсяги тіньової економіки в США становили 7,8 %, Японії – 10,1 %, Китаї – 10,2 %, Польщі – 23,7 %, Росії – 39,1 % від обсягу ВВП.

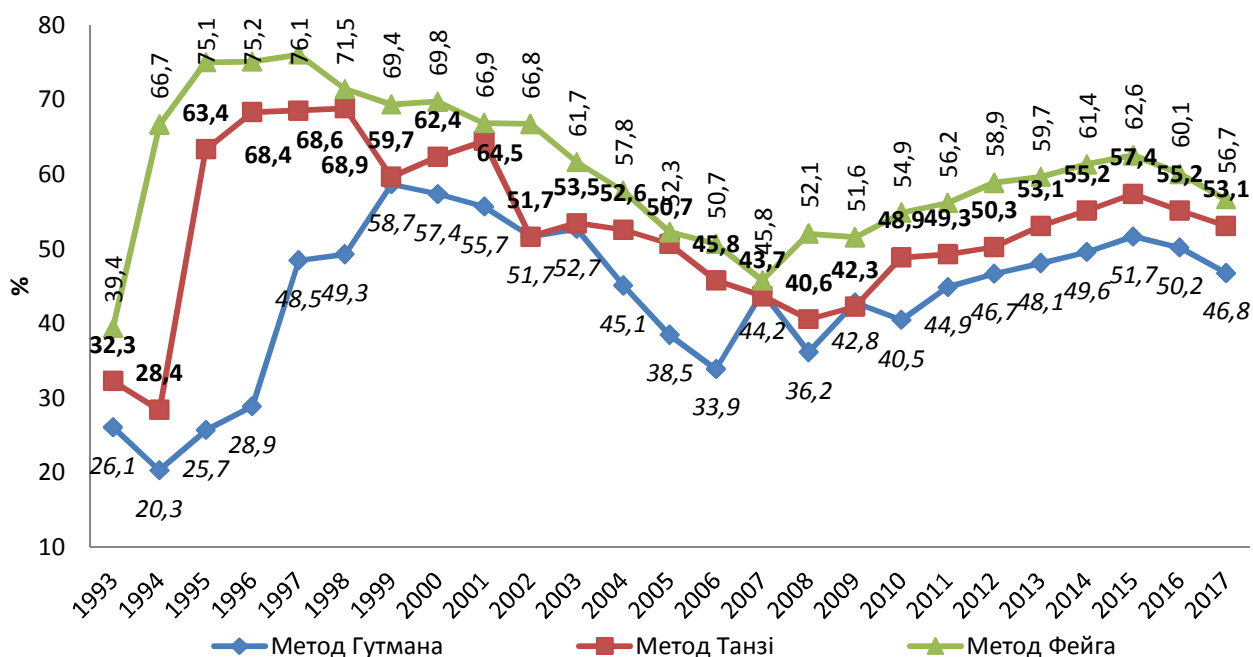

Рис. 1. Рівень тіньової економіки України у 1993-2017 рр., розрахований з використанням монетарних методів, % від обсягу ВВП (розраховано автором)

Про все більші ознаки системності тіньової економіки України свідчать структурні характеристики тіньового сектора, що підтверджують істотні масштаби її поширення за ключовими напрямками. Так, у 2017 р. 39,7 % припадало на заробітну плату в конвертах, 26,9 % – виведення безготівкових коштів у готівкову форму в іноземних банках, 15,2 % – основні кошти, матеріальні ресурси й послуги тіньового сектора, 18,2 % – неофіційні платежі.

Тіньова економіка в регіонах України глибоко інтегрована в тіньовий сектор національного господарства й обумовлюється такими визначальними передумовами та особливостями: (1) соціально-економічною структурою регіону (тіньова економіка сконцентрована навколо основних центрів економічної діяльності); (2) недосконалістю правової бази відносин між центральною і регіональною владою, які в т. ч. уможливають нецільове використання бюджетних і позабюджетних коштів, укладання сумнівних договорів із іноземними партнерами; (3) взаємопроникненням органів регіональної влади та регіональних фінансово-промислових злочинних утворень; (4) дискримінаційною політикою застосування різного виду економічних пільг, наданих переважно за політичними критеріями для окремих регіонів і, таким чином, перетворення їх у джерела тінізації економіки; (5) регіональною політичною владою й особистими характеристиками регіональної влади (ідеологічна орієнтація, етична основа, особиста відповідальність), від яких істотно залежать характер і масштаби поширення тіньової економіки, форми і методи боротьби з нею; (6) соціокультурними факторами, зокрема історичними та етнічними, ментальними і культурними особливостями мешканців; (7) недосконалістю інститутів громадянського суспільства, тиском влади на незалежні ЗМІ, громадські організації.

У дисертації наведені результати оцінювання рівня тінізації економіки за

регіонами України, на основі яких із використанням методу багатовимірного статистичного аналізу виокремимо чотири основних групи областей за рівнем тінзації та поширення корупційних зв'язків (рис 2).

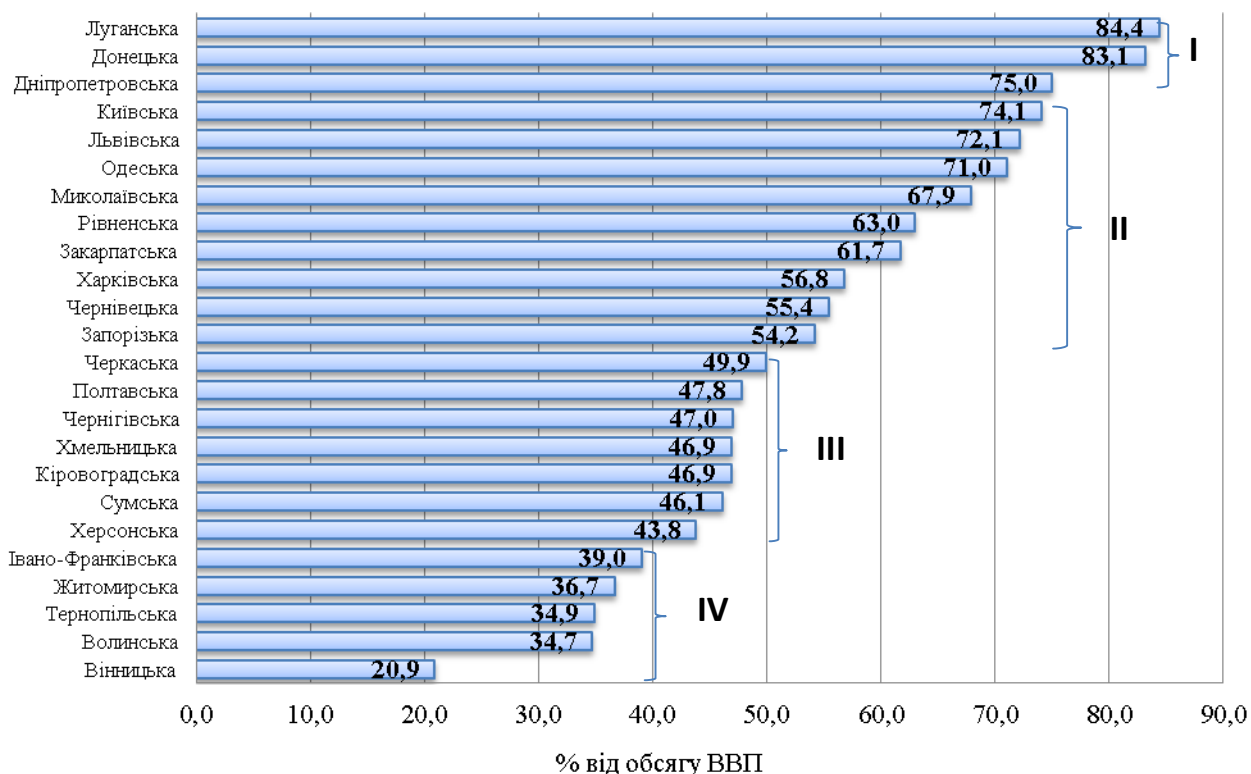

Рис. 2. Групування регіонів України за показниками тінзації економіки та корупції у 2016 р. (метод кластерного аналізу) (розраховано автором)

Саме області з найпотужнішим сировинним потенціалом та ті, що знаходяться у зоні проведення воєнних дій, виявилися найбільш тінзованими (75,0-84,4 %). Своєю чергою, Львівська, Одеська, Миколаївська, Рівненська, Закарпатська області характеризуються прикордонним статусом, що створює поле для контрабандної діяльності, а також вагома частка тіншового сектора цих областей сконцентрована у таких сферах і галузях, як деревообробна промисловість, виробництво лікеро-горілчаних виробів та інших підакцизних товарів, активною є роздрібна торгівля. Функціонування потужного тіншового сектора економіки супроводжується у вказаних областях високим рівнем корупції, яка одночасно є передумовою та наслідком тіншового сектора. Своєю чергою, у м. Київ та Київській області сконцентровані найбільші фінансові потоки, тому ці регіони теж потрапили до кластеру областей із високим рівнем тінзації.

Відповідно, ефективна державна політика детінзації економіки має формуватися у відповідності до регіональних моделей протидії цьому явищу, що дозволить не тільки покращити структурну конкурентоспроможність, але й підвищити рівень якості життя населення як одного з головних цільових орієнтирів соціально-економічного розвитку та інтегральної конкурентоспроможності регіону.

З метою оцінювання масштабів збитків, які наносяться тіншовою економічною діяльністю сферам життєдіяльності, у дисертації розроблено методику їх оцінювання, коли сумарний збиток ($K_{\text{сум}}$) розраховується через підсумовування збитків у різних сферах:

$$K_{\text{сум}} = K_{\text{вироб}} + K_{\text{інв}} + K_{\text{фін}} + K_{\text{БД}} + K_{\text{ЗЕД}} + K_{\text{екол}} + K_{\text{соціал}} + K_{\text{транс}}, \quad (1)$$

де $K_{\text{вироб}}$ – загальна оцінка збитку у виробничій і торговельній сферах; $K_{\text{інв}}$ – загальна оцінка збитку в інвестиційній сфері; $K_{\text{фін}}$ – загальна оцінка збитку у фінансовій сфері; $K_{\text{БД}}$ – загальна оцінка збитку в бюджетній сфері; $K_{\text{ЗЕД}}$ – загальна оцінка збитку у зовнішньоекономічній сфері; $K_{\text{екол}}$ – загальна оцінка збитку в екологічній сфері; $K_{\text{соціал}}$ – загальна оцінка збитку, що наноситься тіньовою економікою соціальної сфері; $K_{\text{транс}}$ – загальна оцінка інших трансакційних витрат.

Отримані результати розрахунків оцінювання збитку (рис. 3) дозволяють стверджувати, що вплив практично всіх основних чинників тінізації економіки України у 2016 р. порівняно з 2001 р. посилюється (за винятком незначного зменшення впливу компоненти зовнішньоекономічної діяльності), що пояснюється збільшенням уваги до проблем детінізації зовнішньоекономічних відносин між Україною та її зовнішніми партнерами (передусім з ЄС та США) з акцентом останніх на вимозі підвищення прозорості відносин.

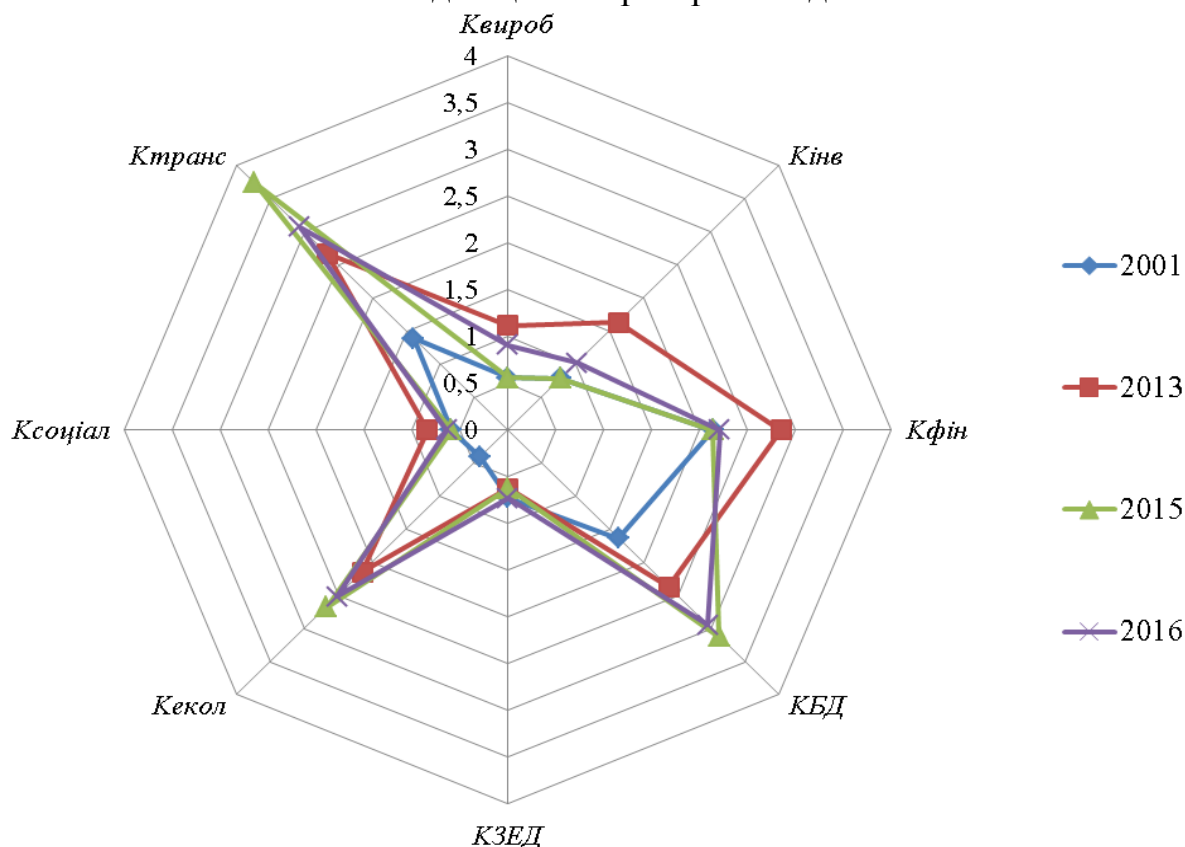

Рис. 3. Чинники динаміки тіньового сектора економіки України у розрізі його складників за методом головних компонент із урахуванням індикативних показників у 2001, 2013, 2015, 2016 рр. (розраховано автором)

Істотного значення також набула компонента, пов'язана з “іншими трансакційними втратами” внаслідок існування значного сектора тіньової економіки. Насамперед доцільно стверджувати про політичну складову цього процесу, що підсилася загостренням соціально-економічного напруження у 2013-2014 рр. Зовнішня військова агресія відносно України призводить до посилення політико-економічної нестабільності та генерує нові напрями і сфери

корупції та тінізації, передусім пов'язані з ВПК та видатками на оборону.

Для виявлення основних чинників тінізації в окремих галузях економіки України проведено аналіз із використанням двокрокового методу найменших квадратів (багатофакторна регресія з використанням динамічного горизонту, що охоплює 1992-2016 рр.).

Рівень статистичної значущості представлених результатів підтверджується відповідними індикаторами та показниками. Зокрема, показник кореляції для різних галузей коливався від 0,69 до 0,97, скорегований коефіцієнт детермінації – у межах від 0,63 до 0,96, коефіцієнт Дарбіна-Уотсона знаходився у допустимих межах від 1,5 до 2,5. Також відповідним рівнем статистичної значущості характеризуються й інші показники: рівень статистичної помилки, Т-критерій Ст'юдента, Ф-критерій Фішера та інші.

До чинників, що визначали рівень тінізації у сільському господарстві в аналізованому періоді, слід віднести: несприятливу цінову кон'юнктуру (показник умов торгівлі співвідношення цін експорту та імпорту) – коефіцієнт регресії становив 1,27**; зниження частки валової доданої вартості (“мінус” 0,61*); рівень монополізації, розрахований на основі оцінок експертів міжнародної організації з боротьби з корупцією та протидії тінізації економіки Transparency International (2,54**); рівень сплачених галуззю податків у загальному обсязі податкових надходжень (2,28*) – насамперед йдеться про регулювання ринку зерна; протекціоністські заходи зі сторони країн-основних партнерів (3,84**) – у тому числі країн ЄС, РФ та СНД (табл. 3).

Таблиця 3

Функціональні взаємозв'язки між тінізацією окремих галузей економіки України та макроекономічними показниками за 1992-2016 рр. (розраховано автором)

Незалежні змінні / залежні змінні	Коефіцієнти регресії за видами економічної діяльності						
	Сільське господарство	Промисловість	Виробництво та розподіл електроенергії, газу та води	Будівництво	Торгівля	Транспорт і зв'язок	Фінансова діяльність
Несприятлива цінова кон'юнктура для галузі, співвідношення цін експорту та імпорту, індекс	1,27 (2,63**)	0,96 (1,87*)	2,34 (3,89***)	–	–	–	0,88 (2,63*)
Частка валової доданої вартості, %	-0,61 (-0,23*)	-1,93 (-0,24***)	–	-0,42 (1,32)	–	-0,97 (-1,47*)	–
Рівень монополізації, індекс Transparency International	2,54 (3,27**)	0,09 (1,34)	–	3,40 (3,49**)	0,76 (1,0*)	1,31 (1,78**)	1,72 (2,12**)
Рівень сплачених галуззю податків у загальному обсязі податкових надходжень, %	1,96 (2,16***)	–	–	–	4,52 (8,19***)	1,58 (5,67*)	2,30 (4,28***)
Нетарифне регулювання зі сторони України, фіктивна змінна	2,28 (6,94*)	–	4,24 (8,64**)	–	–	0,77 (2,98*)	–
Протекціоністські заходи зі сторони країн-основних партнерів (частка у ЗТО понад 70,0 %), фіктивна змінна	3,84 (11,3**)	1,88 (6,15*)	5,15 (8,51)	–	0,66 (3,48*)	–	–

До показників, що визначають динаміку тінізації промислового виробництва, серед аналізованої множини показників слід виокремити такі: зниження питомої ваги валової доданої вартості (“мінус” 1,93***); протекціоністські заходи зі сторони країн-основних партнерів (частка яких у ЗТО становить понад 70,0 %) (1,88*); несприятлива цінова кон’юнктура для галузі (0,96*) та незначний вплив рівня монополізації (0,09). Водночас останній чинник вимагає додаткових досліджень, адже загальновідомо, що такі галузі промисловості, як видобувна, нафтопереробна, хімічна та інші, значно монополізовані, про що неодноразово зазначали як міжнародні експерти, так і представники вітчизняного Антимонопольного комітету. Такі результати можуть бути пов’язані з, як правило, веденням “подвійної бухгалтерії” підприємствами потужних фінансово-промислових груп.

Для подальшого аналізу функціональних залежностей тіньової економіки України використано підхід, що враховує слабоструктуровані проблеми (до яких належить і тіньова економіка), побудований на основі когнітивної карти ситуації. Вибір аналізу чутливості в якості інструменту оцінювання факторів пояснюється його корисністю з точки зору здійснення моделювання та сценарного розвитку ситуації, яка полягає в можливості виявлення причинно-наслідкових зв’язків між факторами. Основою аналізу чутливості є побудова матриць прискорення і гальмування на основі експертних оцінок з такими етапами аналізу, як визначення ключових факторів, що описують досліджувану систему, оцінювання взаємозв’язків між обраними ключовими факторами з допомогою матриці, інтерпретація та обговорення кожного ключового фактора для виявлення його потенціалу впливу на систему. Результати сценарного моделювання подані у табл. 4.

Таблиця 4

Результати сценарного моделювання факторів, що знижують рівень тіньової економіки в Україні, у 2016 р. (розраховано автором)

Символи факторів	Найменування факторів	Такти моделювання				
		X1	X2	X3	X4	X5
V1	Розвиток кредитно-фінансових відносин	0,38	0,45	0,76	1,90	2,82
V2	Інвестиційна підтримка пріоритетних галузей економіки	0,20	0,78	1,68	5,16	9,47
V3	Скорочення адміністративних бар’єрів	0,41	0,96	4,10	13,61	39,70
V4	Інформаційна допомога підприємствам	0,15	0,19	0,33	0,40	0,51
V5	Удосконалення нормативно-законодавчої бази	0,55	0,94	3,11	7,69	13,74
V6	Спрощена система оподаткування для пріоритетних галузей економіки	0,16	1,44	1,94	3,57	11,23
V7	Запровадження стимулювання розвитку підприємництва	0,21	0,20	0,22	0,31	0,58
V8	Система відповідальності платників податків за податкові правопорушення	0,14	0,26	1,49	2,14	6,22
V9	Стимулювання електронних платежів та безготівкових розрахунків	0,34	0,83	2,47	4,19	15,61
V10	Ширше застосування контрольно-касових апаратів	0,11	0,15	0,19	0,21	0,25
V11	Наявність скоординованих дій усіх залучених сторін	0,15	2,64	8,25	19,37	142,15
V12	Ефективна діяльність місцевих органів влади	0,60	3,45	6,29	9,41	224,10

З точки зору покращення стану цільових факторів найбільш перспективним сценарієм видається вдосконалення нормативно-розпорядчої та законодавчої бази, застосування спрощеної системи оподаткування для пріоритетних галузей, ширше використання безготівкових систем розрахунків та електронних платежів.

Реалізація позначених пріоритетних напрямків як основи для зниження рівня тіньової економіки України забезпечить прогресивні зміни та підвищить ефективність соціально-економічної системи загалом.

Детальному аналізу складових соціально-економічної конфліктогенності суспільства та їх взаємозв'язків сприяє когнітивний підхід, що дозволяє наочно продемонструвати наявні взаємозв'язки між блоками й елементами складного економічного явища. Когнітивна карта відображає факт наявності або відсутності взаємодії ознак та можливого впливу факторів без визначення його кількісної міри. На початковому етапі дослідження вона допомагає проаналізувати взаємозв'язки в складній соціально-економічній системі – конфліктогенності суспільства. Результати складання когнітивної карти представлені на рис. 4.

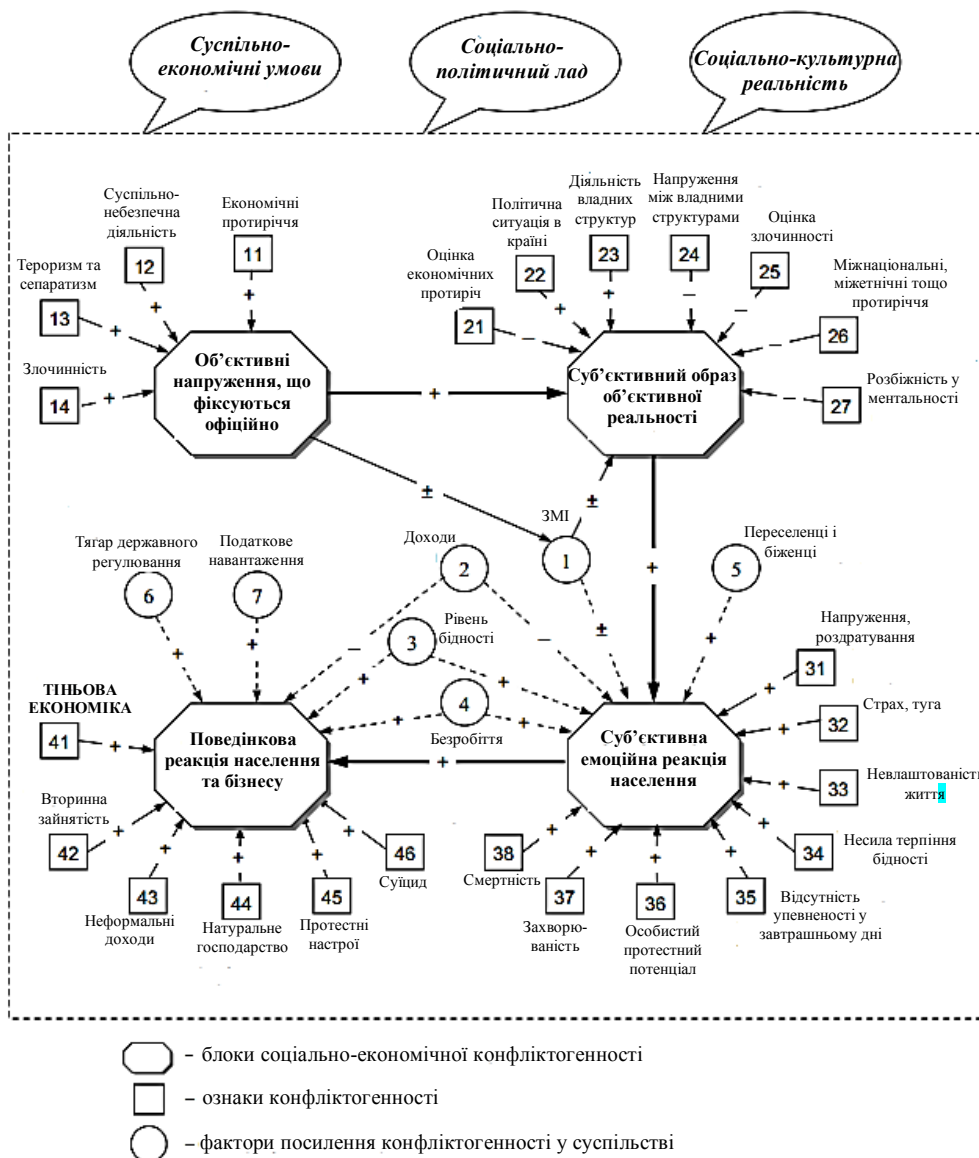

Рис. 4. Когнітивна карта конфліктогенності в Україні з врахуванням впливу тіньового сектора економіки (складено автором)

Доведено, що визначені засоби і механізми протидії тіньовій економіці в нашій державі мають спрямовуватися на зменшення витратності та зростання ефективності легальної економіки, а також створення паритетних умов для функціонування різноманітних форм бізнесу, що, своєю чергою, має підвищити

конкурентоспроможність легальної економіки і зробити не вигідним приховування її результатів.

У четвертому розділі *“Стратегічні пріоритети та інституціональне забезпечення системної детінізації економіки в Україні”* обґрунтовані пріоритетні напрями державної політики системної детінізації національного господарства, визначені засоби вдосконалення інституціонального забезпечення системної детінізації економіки, представлені результати розробки концепції державної політики системної детінізації економіки України.

З огляду на важливість завдання визначення пріоритетів (адже вони формують стратегічні магістральні напрями, за якими вибудовуються та в подальшому реалізуються механізми, інструменти і засоби) державної політики детінізації економіки України, а також з урахуванням недоліків вітчизняного досвіду стратегування легалізації економіки зроблено висновок про перспективність ув'язки політики детінізації та формування дієздатної системи економічної безпеки України, що дозволяє досягти синергічного ефекту, зорієнтованого і на протидію тінізації економічних відносин, і на комплексне зміцнення ключових параметрів безпеки держави в економічній сфері, у т. ч. через детінізацію її економіки. Відтак стратегічні пріоритети визначені за напрямками:

(1) самодостатність економічного розвитку і забезпеченість політики детінізації (формування середовища несприйняття тіньової економіки, ресурсного забезпечення та інформаційно-аналітичної системи детінізації, впровадження ефективних зарубіжних технологій, підвищення ефективності в регуляторній сфері);

(2) стійкість економічної системи і висока спроможність політики детінізації (легалізація національного господарства в галузево-секторальному та просторово-структурному аспектах, за структурними елементами безпеки держави, у фінансовій системі та на внутрішньому ринку);

(3) здатність економіки до розвитку та реалізації потенціалу політики детінізації (формування інфраструктури, інтелектуально-кадрового та інвестиційно-інноваційного забезпечення детінізації економіки, впровадження “запобіжників” контролю).

Узагальнюючи ці висновки, можна стверджувати: сукупність пріоритетів державної політики детінізації національного господарства, вибудованих у відповідності до головних характеристик системи економічної безпеки держави, представлена на рис. 5.

Формування повноцінного інституціонального базису об'єктивно необхідне при реалізації державної політики вирішення найбільш складних, системних і комплексних проблем, як-от тінізація економічних відносин, суспільних сфер та секторів національного господарства. Доведено, що його вибудування в Україні потребує здійснення заходів за двома шляхами: формування повноцінного середовища інститутів та створення і розвиток суб'єктів інфраструктури. В рамках першого напрямку визріла актуальність модернізації вітчизняного інституційно-правового поля протидії тінізації економічних відносин у сферах фінансово-господарської діяльності суб'єктів бізнесу, фінансових потоків, зайнятості й оплати праці, земельних відносин.

Рис. 5. Пріоритети державної політики детінізації національного господарства в системі базових характеристик економічної безпеки держави (авторська розробка)

Щодо формування повноцінної інституційної інфраструктури реалізації в Україні системної політики детінізації, то зроблено висновок, що її слід розвивати у відповідності до виконання базових функцій: попередження злочинів (елементами інфраструктури, які потребують створення, є інститути співпраці з міжнародними фінансовими організаціями, корпоративні фінансово-економічні об'єднання), моніторингу, аналізу та поінформування (науково-дослідні структури, уповноважені аналітичні служби), стимулювання (організації стандартизації якості, інститут державного замовлення, суб'єкти безпеки бізнесу), інтеграції та співробітництва (міжурядові структури із залученням представників громадськості для планування і координації політики), безпеки (спецслужби з безпеки, фінансово-інвестиційні фонди, інституції системи страхування та ризик-менеджменту), контролю (незалежні державні та громадські фінансові служби внутрішніх доходів та контролю).

Подолання критично гострих проблем тінізації економіки України потребує планування і реалізації якісної, ефективної, поліаспектної і багатофункціональної державної політики. Її невід'ємною якісною характеристикою має стати узгодженість на різних рівнях державного регулювання економіки, у всіх сферах

суспільних відносин, галузях економіки та видах економічної діяльності. Таким базисом мають стати положення Концепції системної детінізації економіки України як принципові засадничі орієнтири загальнонаціональної, територіальної та галузево-функціональної політики детінізації економічних відносин (рис. 6). Лише виходячи з положень Концепції, будуть формуватися всі наступні елементи національної і регіональних стратегій детінізації, програм легалізації господарської діяльності в галузево-секторальному аспекті.

Концепцією має бути передбачена нова уточнена мета державного регулювання в аналізованій сфері – як створення інституційних та організаційно-економічних умов для усунення системних ризиків і загроз економічної безпеки держави шляхом зменшення обсягів тіньового та необлікованого секторів, збільшення обсягів офіційної економіки і забезпечення за рахунок цього позитивних ефектів у сфері зміцнення конкурентоспроможності національного господарства.

Такий підхід дозволить не тільки підвищити ефективність процесів детінізації, але й якісніше протидіяти системним загрозам економічної безпеки України, що посилюються на поточному етапі соціально-економічного поступу: переважання тіньових економічних відносин над офіційними; формування тіньового капіталу нарощування обсягів фінансування кримінальних операцій та тіньових оборудок; “пригнічення” суб’єктів, що здійснюють легальне ведення бізнесу, включно з незворотними процесами структурних змін в економіці; “пригнічення” ділової активності населення та нарощування процесів деградації менш розвинених та інвестиційно привабливих територій.

Встановлено, що операційні та тактичні цілі Концепції потрібно визначати не стільки за проявами злочинних (неправомірних) дій, як за рівнями їх негативного впливу на стан економічної безпеки та конкурентоспроможності економіки України. Відповідно, стратегічні цілі політики детінізації наступні: (1) декриміналізація економічних відносин, (2) протидія корупції, (3) усунення проявів нелегальної господарської діяльності, (4) виведення з тіні необліковуваних операцій, ресурсів та активів. Лише комплексна реалізація означених операційних цілей дозволяє сформулювати необхідні передумови для досягнення головної інтегральної мети в цій сфері.

У п'ятому розділі **“Механізми та інструменти системної детінізації економіки України”** обґрунтовані механізми та інструменти державної політики детінізації у базових видах економічної діяльності, секторах підприємництва, на ринку праці, у соціальній сфері та системі державних послуг, визначені інструменти політики детінізації в контексті конвергенції економічного середовища України та ЄС.

Ефективна реалізація прикладних засад державної політики детінізації національної економіки потребує проектування організаційно-економічного механізму детінізації відносин у базових видах економічної діяльності, що позиціонується як регулятор тіньових господарських процесів, функціонування якого спрямоване на легалізацію тіньового капіталу, зменшення масштабів обігу тіньової грошової маси, підвищення прозорості ведення бізнесу та подолання диспаритету між обсягами податкових надходжень і реальними масштабами господарювання суб’єктів національної економіки.

Рис. 6. Цільові орієнтири реалізації Концепції системної детінізації економіки України (авторська розробка)

Забезпечення ресурсно-функціональної спроможності організаційно-економічного механізму детінізації відносин у базових видах економічної

діяльності потребує формування його раціональної структурної будови, що агрегується з таких елементів як: 1) організаційний апарат та інституційно-базовий блок (інституційне середовище детінізації економіки, інструменти протидії лобіюванню комерційних інтересів з боку представників органів державної влади, система моніторингу та контролю господарських відносин); 2) економічний апарат і функціонально-галузевий блок (інструменти стимулювання юридичної реєстрації тіньових суб'єктів господарювання, засоби подолання тіньової зайнятості населення, інфраструктурне забезпечення детінізації економічних відносин).

Для формування здорового конкурентного середовища і забезпечення раціональних структурних змін у системі національного господарства України особливо важливою є легалізація комерційної господарської діяльності. Ефективність державної політики у цій сфері в значній мірі залежить від усвідомлення домінантних особливостей злочинів (з тінізації економічних відносин) і відповідної диференціації застосовуваних інструментів, засобів та заходів за секторами вітчизняного підприємництва. В цих цілях виокремлено три групи секторів підприємництва України: суб'єкти малого бізнесу на спрощеній системі оподаткування, звітності та обліку, малі і середні підприємства та великі підприємства.

Встановлено, що головними пріоритетами політики детінізації економіки у секторі “спрощенців” є оптимізація та модернізація спрощеної системи оподаткування, легалізація трудових відносин і зайнятості, унеможливлення “співпраці” з приховування доходів, фінансових ресурсів та операцій із юридичними особами на загальній системі оподаткування, недопущення здійснення окремих видів господарської діяльності без отримання необхідних дозвільних документів і ліцензій. У сегменті малих та середніх підприємств найбільш важливими завданнями є виявлення і недопущення неправдивого і неправомірного нарощування валових витрат, викриття тіньових операцій із купівлі/продажу бізнесу, матеріальних і нематеріальних активів, виведення з тіні оплати праці, недопущення фіктивного співробітництва підприємств з суб'єктами фінансового сектора, провадження нелегального господарювання і створення фіктивних підприємств. У секторі суб'єктів великого бізнесу державну системну політику детінізації важливо зорієнтувати на протидію й унеможливлення застосування офшорних юрисдикцій для виведення капіталу та ухилення від оподаткування, прозоре і справедливе відшкодування податку на додану вартість, розміщення державних замовлень, виявлення і легалізацію діяльності альтернативних банківських і платіжних систем, недопущення фіктивних операцій на ринку цінних паперів, адекватну протидію нелегальному імпорту, контрабанді та виробництву фальсифікованих товарів.

Доведено, що тінізація комплексно охопила вітчизняний ринок праці, проникнувши у всі його базові елементи: попит і пропозицію робочої сили, інфраструктуру ринку та його кон'юнктуру. Відтак державна політика детінізації цього важливого сегмента внутрішнього ринку України потребує обґрунтування стратегічних пріоритетів та реалізації ефективних заходів за такими головними напрямками, як легалізація та усунення фіктивної зайнятості,

зниження рівня трудової міграції, забезпечення прозорого попиту на робочу силу, детінізація зайнятості, забезпечення повної та прозорої оплати праці, розвиток інфраструктури ринку праці та протидії його тінізації (рис. 7).

Рис. 7. Пріоритети та засоби системної детінізації ринку праці в Україні (авторська розробка)

Найбільш складною проблемою в частині детінізації ринку праці України є легалізація оплати праці, вирішення якої шляхом зниження рівня податкового навантаження об'єктивно унеможливлене. Відповідно, доречним є підхід до вирішення цієї проблеми шляхом розширення переліку стимулів та мотивів (для роботодавців і для працівників) для переходу до легальної і прозорої оплати праці, посилення контролю за проявами тінізації оплати праці, розвитку інфраструктури легалізації соціально-трудова відносин, підсилення дії неформальних чинників легальної зайнятості та оплати праці.

Найпродуктивніший спосіб подолання корупції та тіньової економіки, особливо

у соціальній сфері та сфері державних послуг, – це створення ефективного та легітимного інституційного базису, який би “природним” шляхом легалізував тіньові (у тому числі корупційні) кошти, що обертаються у національній соціально-економічній системі. Одним із дієвих механізмів детінізації є запровадження багаторівневої системи реалізації соціальних функцій, що складається з базової (на основі солідарного принципу), обов’язкової накопичувальної та системи приватного добровільного страхування. Причому ця система повинна бути впроваджена не лише у сфері пенсійного забезпечення, але й сферах адміністративних послуг, освіти, охорони здоров’я та інших соціальних сферах, фінансування яких на даному етапі відбувається переважно за рахунок коштів державного бюджету.

При запровадженні пропонованої системи необхідно враховувати обсяги ВВП, рівень інфляції, тінізації та поширення корупції, а також віддаленості ефекту від запровадження кожної з компонент системи у часових лагах. Наслідками її впровадження є: подолання бідності; підвищення рівня добробуту громадян; створення умов, що забезпечують новим поколінням адекватну професійну і загальноосвітню підготовку для трудової діяльності; підвищення рівня медичного обслуговування; забезпечення ефективної зайнятості; зниження рівня тінізації та поширеності корупції в національній економіці.

Важливим елементом протидії тінізації та корупції є розробка і запровадження системи масштабного електронного урядування, що, у тому числі, передбачає підготовку фахівців, які поєднують знання в ІТ-сфері та державному управлінні, а також налагодження мережі навчальних центрів з підвищення їх кваліфікації, з огляду на постійну появу нових внутрішніх та зовнішніх викликів і загроз. Необхідною умовою запровадження ефективної комплексної системи електронного урядування в Україні є використання вже наявних елементів у поєднанні з розробкою відповідного нового інституційного базису з адаптацією до умов вітчизняної економіки кращих досягнень континентально-європейської (у тому числі естонської), англо-американської, азійської моделей е-урядування, зокрема розробка комплексного пакета законодавчих актів стосовно: електронних цифрових підписів; електронної торгівлі; захисту даних; державних замовлень, доступу до інформації.

Ключовими передумовами високого рівня тінізації національної економіки в контексті конвергенції економічного середовища України та ЄС слід вважати: нестабільність податкового регулювання, надмірну зарегульованість дозвольно-ліцензійної системи, непрозору та неефективну систему повернення експортерам заборгованості по ПДВ, складну процедуру отримання дозвільних документів для митного оформлення (сертифікати якості, аналізи на вміст ГМО та ін.), неефективне використання бюджетних коштів у сфері державних закупівель, низький рівень забезпечення дотримання існуючих законів та правил у сфері прав інтелектуальної власності, зокрема щодо стандартів використання товарних знаків.

Застосування системно-структурного аналізу дало змогу обґрунтувати стратегічні пріоритети конвергенції середовища економічних відносин України та ЄС у контексті детінізації за базовими напрямками державної політики в цій сфері. У цілях реформування податкової та митної політики – це гармонізація податкових ставок та мінімального акцизного зобов’язання, спрощення процедур та

автоматизація митної справи, інтеграція митних та податкових баз даних, впровадження ризик-орієнтованої системи митно-податкового контролю; для підвищення ефективності конкурентної політики та вдосконалення антимонопольного законодавства – спрощення системи контролю за економічними концентраціями, здешевлення вартості та прискорення процедур розгляду скарг, що надходять в результаті неконкурентних дій; з метою нівелювання технічних бар'єрів у торгівлі – усунення бюрократичних перешкод і спрощення процедури сертифікації продукції, виконання Угоди про оцінку відповідності та прийнятності промислових товарів із ЄС, підвищення рівня поінформованості товаровиробників щодо системи технічного регулювання в ЄС; для підвищення ефективності та прозорості публічних фінансів – публічне розкриття фінансової та податкової звітності, нівелювання недоліків ProZorro щодо допорогових закупівель; у цілях лібералізації руху капіталу – дерегуляція валютного контролю, вдосконалення умов ведення розрахунків із зовнішніми контрагентами, докапіталізація комерційних банків, забезпечення функціонування ринку вторинних цінних паперів; для дотримання прав інтелектуальної власності – вдосконалення нормативно-правового регулювання цієї сфери, запровадження ефективних механізмів обліку ОІВ, спрощення процедур розгляду заявок на отримання охоронних документів.

ВИСНОВКИ

Проведене наукове дослідження дозволило вирішити важливу науково-практичну проблему вдосконалення теоретико-методологічних засад, обґрунтування пріоритетів та механізмів системної детінізації економіки. Отримані теоретико-методологічні та прикладні результати дозволяють зробити наведені нижче висновки:

1. Тінізація економіки є явищем об'єктивним і закономірним, характерним для всіх економічних систем на різних етапах їх становлення і розвитку. Вплив тінізації на економіку дуальний, здебільшого негативний, але має й важливі “амортизаційні” наслідки для суспільства, визначається її масштабами, рівнем проникнення та наслідками для суспільного відтворення, структури і природи перебігу ключових економічних і соціальних процесів. Найвищим рівнем загрози безпеці, незалежності і стійкості національної економіки є системна тінізація економічних відносин, що проникає на всі рівні фінансово-економічних відносин, у сфери життєдіяльності суспільства, структурні складові та компоненти соціально-економічного розвитку. Це призводить до такого явища, як системна тінізація національного господарства, протидія і подолання якої, своєю чергою, обумовлює необхідність реалізації державної політики системної детінізації економічних відносин у якості поєднання тріади складових: структурно-функціональної, інституційно-організаційної та елементно-ресурсної.

2. Системність впливу явища тінізації економіки об'єктивно обумовила підвищену увагу до неї дослідників, що забезпечило розвиток базових моделей взаємозв'язків тінізації та економічного зростання і на сьогодні сформувало доволі обширне інформаційно-методичне забезпечення планування і реалізації державної політики детінізації національного господарства. Разом із тим, обсяги і рівень проникнення тіньових операцій, особливості поточного стану соціально-

економічного розвитку держави потребують застосування більш якісних методик моделювання впливу тінізації на розвиток економіки і навпаки – державної політики детінізації на її стан. Це обумовлює потребу в розширенні моделей взаємозв'язків тінізації економіки та соціально-економічного розвитку, доповненні сучасних теорій економічного зростання змінною, яка відображає рівень тінізації економіки.

3. Однією з характеристик міри системності процесів тінізації економіки є її вплив на економічну безпеку національного господарства. Як ідентифікація рівня такого впливу, так і характеристика напрямів поширення потребують розуміння сукупності загроз, вплив яких посилюється по мірі все більших масштабів проникнення тінізації у сфери суспільного життя та господарських відносин. Сформуванню повноцінної сукупності таких загроз допомагає класифікація, в основі якої ознаки: наслідки перевищення критичного рівня тінізації, масштаби її поширення, міра зовнішньої залежності економіки, перешкоди ефективному управлінню розвитком національного господарства, фази економічного відтворення, суб'єкти тінізації, рівні відносин та сфери ускладненого статистичного обліку. Реалізація загроз за цими напрямками є головною детермінантою послаблення стану таких компонент економічної безпеки держави, як макроекономічна, фінансова, зовнішньоекономічна, інвестиційна, виробнича, соціальна, демографічна, продовольча.

4. Рівень тінізації економіки України високий та наявні підстави стверджувати про її яскраво виражений системний характер. Про це свідчать її обсяги (за різними методами і оцінками – 60-70 % ВВП) та міра проникнення у сектори економіки, види економічної діяльності, сфери суспільного життя та економічних відносин (найбільш поширеними напрямками тінізації є нелегальний експорт капіталів, одержання тіньових доходів шляхом прихованого вилучення з обігу різниці між офіційними і реальними цінами на товари і послуги, корупція, нелегальні валютні та зовнішньоекономічні операції, випуск і реалізація необліковуваної продукції (послуг), вимагання, розкрадання, грабежі, фінансове шахрайство, незаконна приватизація державної власності, розкрадання на державних підприємствах). Для України характерні й істотні регіональні особливості тінізації економіки, що потребують врахування при формуванні ефективної державної політики системної детінізації економіки та визначаються соціально-економічною структурою регіону, недосконалістю правової бази відносин між центральною і регіональною владою, взаємопроникненням органів регіональної влади та регіональних фінансово-промислових злочинних утворень, дискримінаційною політикою застосування різного виду економічних пільг, наданих переважно за політичними критеріями для окремих регіонів, регіональною політичною владою, соціокультурними факторами, станом сформованості інститутів громадянського суспільства, ін.

5. Важливою інформаційно-аналітичною основою планування та реалізації державної політики системної детінізації економіки є ідентифікація та оцінювання рівня впливу чинників тінізації. При цьому повноцінне їх врахування потребує нормативно-методичного забезпечення, здатного ідентифікувати повноцінний масив таких чинників. В таких цілях найбільш доцільно обрати підхід виявлення чинників за сферами формування збитків для національної економіки, а саме:

виробництва і торгівлі, інвестування та фінансового сектора, бюджетною системою, зовнішньоекономічною діяльністю, трансакційними витратами, соціальною та екологічною сферами. На таких засадах та з використанням методу головних компонент здійснено оцінювання масиву чинників, а також прогнозування можливих тенденцій їх покращення в Україні. Встановлено, що поступальний розвиток національної економіки можливий лише за умови цілеспрямованої керуючої дії, а з огляду на покращення стану цільових факторів найбільш перспективним сценарієм є вдосконалення нормативно-розпорядчої та законодавчої баз, застосування справедливої системи оподаткування для пріоритетних галузей, ширше використання безготівкової системи розрахунків та електронних платежів, що забезпечить прогресивні зміни та підвищить ефективність соціально-економічної системи загалом.

6. Високий рівень тінізації економіки України та її проникнення у різні сфери суспільного життя й економічних відносин свідчать, з однієї сторони, про низьку ефективність державного регулювання у сфері детінізації. Разом із тим, такі висновки неоднозначні, у т. ч. з огляду на системність проблеми та її тісну ув'язку з іншими комплексними недоліками в системі державного управління. Якісне оцінювання стану і проблем ефективності державної політики детінізації економіки в Україні доречно здійснювати із застосуванням когнітивної карти конфліктності факторів (з-поміж блоків: суспільно-економічні умови; соціально-політичний лад; соціально-культурна реальність), яка відображає факт взаємодії ознак та можливого впливу факторів без визначення кількісної міри подібного впливу, але з ідентифікацією взаємозв'язків у складній соціально-економічній системі – конфліктогенності суспільства. Таким чином, ідентифіковано критично низьку ефективність (у т. ч. з огляду на високі збитки держави) державної політики детінізації за напрямками: корупція у відносинах “влада – бізнес”, приховування податкових платежів із використанням офшорних юрисдикцій, приватизація державного майна, фінансово-банківська система, житлово-комунальний та енергетичний сектори, бюджетна система.

7. У дисертації доведено, що набуття тіньовою економікою України яскраво виражених ознак системності об'єктивно виводить цю проблему в ранг об'єкта вже не лише державного регулювання певної сфери, а державної безпекової політики, оскільки значно посилюються ризики і загрози функціонування національного господарства, його фінансово-економічної незалежності і стійкості, належного перебігу процесів суспільного відтворення. Відтак ефективна державна політика системної детінізації має орієнтуватися на реалізацію стратегічних пріоритетів, що ув'язують успіхи протидії тінізації та забезпечення економічної безпеки України. У відповідності до цього визначені в підсумку дослідження стратегічні пріоритети державної політики детінізації національного господарства України сформовані за напрямками: 1) самодостатність економічного розвитку та забезпеченість політики детінізації, 2) стійкість економічної системи та висока спроможність політики детінізації, 3) реалізація потенціалу політики детінізації в системі економічного розвитку держави.

8. Ефективна державна політика в сфері системної детінізації економіки потребує узгодження цілей, завдань, принципів, механізмів та засобів для

забезпечення прискорення її реалізації в межах відповідного інституціонального базису. На сьогодні повноцінний системний інституціональний базис державного регулювання тінізації економічних відносин в Україні не сформований. Головним критерієм удосконалення як середовища інститутів, так і можливостей та компетенцій інституцій детінізації економіки має стати створення інституціональної системи, функціонування та взаємодія елементів якої в належній мірі реалізують функції: попередження злочинів, моніторингу, аналізу та поінформування, стимулювання легальної і прозорої поведінки, інтеграції та співробітництва, зорієнтованості на спільну мету та цільові орієнтири безпеки і контролю.

9. Реалізація цих функцій та досягнення генеральної мети у сфері детінізації економіки – створення інституційних та організаційно-економічних умов для усунення системних ризиків і загроз економічної безпеки держави шляхом зменшення обсягів тіньового та необлікованого секторів, збільшення обсягів офіційної економіки і забезпечення за рахунок цього позитивних ефектів у сфері зміцнення конкурентоспроможності національного господарства – потребує імплементації в державі базового нормативно-правового акту стратегічного характеру – орієнтира системної політики детінізації на центральному, регіональному та місцевому рівнях, у секторах, видах економічної діяльності та галузях економіки, у різних сферах суспільного життя. Такою має стати Концепція системної детінізації економіки України з операційними цілями (напрямами політики): декриміналізація економічних відносин, системна протидія корупції, усунення проявів нелегальної господарської діяльності, виведення з тіні необліковуваних операцій, ресурсів та активів.

10. Складність і комплексність вирішення проблеми системної тінізації національного господарства об'єктивно потребує планування, організації і реалізації цілого комплексу механізмів та інструментів державного регулювання. Важливо, аби при цьому система (матриця) застосовуваних механізмів формувалася за напрямками: “сфери політики детінізації” – “функціональні підходи” з їх подальшим впровадженням у відповідності до напрямів державного регулювання. Зокрема, у сфері детінізації економічних відносин у базових видах економічної діяльності та секторах підприємництва України ефективним є впровадження відповідного організаційно-економічного механізму з інструментами, зорієнтованими на протидію провідних форм та способів тіньових оборудок диференційовано за секторами: малого, середнього та великого бізнесу.

11. Встановлено: для детінізації ринку праці України необхідно реалізувати комплекс інструментів та заходів у межах інституційного механізму державної політики, що дозволить отримати більший ефект від впровадження необхідних інституційно-правових та інституційно-організаційних змін за напрямками: легалізація та усунення фіктивної зайнятості, упорядкування трудової міграції, забезпечення прозорого попиту на робочу силу, детінізація зайнятості, забезпечення повної і прозорої оплати праці, розвиток інфраструктури ринку праці та протидія його тінізації. Чи не найскладнішим у частині подальшого розвитку ринку праці України залишається питання детінізації оплати праці. Все ще не висока ефективність державної політики в цій сфері обумовлена передусім

її несистемністю, незбалансованістю і неузгодженістю між собою таких напрямів регулювання цієї проблеми, як формування мотивів і стимулів до іллегалізації оплати праці, підсилення дії неформальних чинників легальної зайнятості, розвиток інфраструктури обліку зайнятості, посилення контролю за проявами тінізації зайнятості й оплати праці.

12. Пріоритетним засобом у посиленні державної політики детінізації відносин в соціальній сфері та системі державних послуг повинен стати антикорупційний механізм. На державному рівні необхідно є реалізація його інструментів, спрямованих на розвиток інституційного середовища протидії корупції, впровадження багаторівневої системи соціального страхування в сфері адміністративних послуг, пенсійного забезпечення, освіти, охорони здоров'я, інших соціальних сферах, формування повноцінної мережі електронного урядування на всіх рівнях управління.

13. Системна детінізація економіки створює не лише критично гострі для економічної безпеки держави загрози, але й має складні негативні наслідки для реалізації зовнішньоекономічного потенціалу національного господарства, перешкоджає забезпеченню гідного місця в системі міжнародного поділу праці, інтеграції економіки до міжнародного співтовариства. Відтак важливо доповнити перелік стратегічних орієнтирів державної політики системної детінізації національного господарства успіхами у сфері конвергенції економічного середовища України та ЄС. Досягненню таких завдань слугуватиме реалізація інструментів та засобів за такими напрямками державного регулювання, як реформування податкової та митної політики, підвищення ефективності конкурентної політики й удосконалення антимонопольного законодавства, нівелювання технічних бар'єрів у торгівлі, підвищення ефективності та прозорості публічних фінансів, лібералізація руху капіталу, забезпечення дотримання прав інтелектуальної власності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Августин Р. Р. Теоретико-методологічні засади та прикладні інструменти державної політики системної детінізації економічних відносин в Україні : монографія / Р. Р. Августин. – Тернопіль : Крок, 2017. – 309 с. (17,96 д.а.).

2. Августин Р. Р. Архітектоніка управління збалансованим розвитком національної економіки : кол. моногр. – Тернопіль : Крок, ТНЕУ, 2017. – 337 с. (19,5 д.а.). *(Внесок автора: визначені принципи положення державної політики детінізації економіки – 1,08 д.а.).*

3. Августин Р. Р. Механізми реалізації регіональної структурної політики : кол. моногр. – Тернопіль : ТНЕУ, 2015. – 343 с. (21,4 д.а.). *(Внесок автора: визначені засоби регіональної політики детінізації господарського комплексу – 2,38 д.а.).*

Статті у наукових фахових виданнях

4. Августин Р. Р. Інструменти та засоби конвергенції економічного середовища України і ЄС в контексті детінізації / Августин Р. Р., Башнянин Г. І., Демків І. О. // Вісник Львівського торговельно-економічного університету¹. – Львів :

¹ Публікацію одночасно включено до міжнародних наукометричних баз: Ulrich's Periodicals, Google Scholar.

Видавництво Львівського торговельно-економічного університету. – 2018. – Вип. 55. – (Економічні науки). – С. 5-11. (0,4 д.а.). *(Внесок автора: обґрунтовані інструменти конвергенції економічного середовища України та ЄС в контексті детінізації економіки – 0,25 д.а.).*

5. Августин Р. Р. Організаційно-економічний механізм детінізації відносин у базових видах економічної діяльності / Августин Р. Р., Башнянин Г. І., Демків І. О. // Підприємництво і торгівля². – Львів : Видавництво Львівського торговельно-економічного університету, 2018. – № 22. – С. 86-93. (0,45 д.а.). *(Внесок автора: визначені елементи організаційно-економічного механізму детінізації економіки у базових видах економічної діяльності – 0,25 д.а.).*

6. Августин Р. Р. Пріоритети державної політики детінізації національного господарства України на сучасному етапі розвитку / Августин Р. Р. // Науковий журнал “Проблеми економіки”. – 2016. – № 4. – С. 35-40. (0,7 д.а.).

7. Августин Р. Р. Сценарне моделювання обсягів тінзації економічної діяльності в Україні / Августин Р. Р. // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2016. – Вип. 21. Ч. 2. – С. 19-22. – (Серія “Економічні науки”). (0,4 д.а.).

8. Августин Р. Р. Ідентифікація структури та формування державної політики запобігання тінзації регіональної економіки / Августин Р. Р. // Глобальні та національні проблеми економіки³. Електронне наукове фахове видання. – 2015. – Вип. № 7. – С. 554-559. (0,45 д.а.).

9. Августин Р. Р. Оцінювання рівня тіньової економіки України обліково-статистичними методами / Августин Р. Р. // Науковий вісник Херсонського державного університету. – 2015. – Вип. 14. – Ч. 1. – С. 28-31. – (Серія “Економічні науки”). (0,44 д.а.).

10. Августин Р. Р. Моделювання взаємовпливів розвитку соціально-економічного середовища та тіньового сектора економіки / Августин Р. Р. // Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. – Чернівці : ЧТЕІ КНТЕУ, 2014. – Вип. IV (56). Економічні науки. – С. 6-13. (0,45 д.а.).

11. Августин Р. Р. Наслідки експансії глобальної тіньової економіки у систему вітчизняного внутрішньоекономічного розвитку / Августин Р. Р. // Вісник Дніпропетровського університету. – Вип. 8 (4). – 2014. – С. 27-34. – (Серія “Економіка”). (0,66 д.а.).

12. Августин Р. Р. Регіональні характеристики тіньового сектору економіки України / Августин Р. Р. // Вісник Одеського національного університету. – 2014. – Т.19. – Вип. 3/3. – С. 62-66. (Серія “Економіка”). (0,35 д.а.).

13. Августин Р. Р. Стан і проблеми підвищення ефективності державної політики детінізації економічних відносин / Августин Р. Р. // Вісник Хмельницького національного університету⁴. – Економічні науки. – 2014. – № 6, Т. 1. – С. 235-238. (0,47 д.а.).

14. Августин Р. Р. Оцінювання рівня тінзації ринку праці України як передумова формування державної політики його детінізації / Августин Р. Р. // Бізнес-Інформ⁵. – 2014. – № 8. – С. 144-149. (0,64 д.а.).

15. Августин Р. Р. Напрями детінізації економічних відносин та активізації

² Публікацію одночасно включено до міжнародних наукометричних баз: Ulrich's Periodicals, Google Scholar.

³ Публікацію одночасно включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.

⁴ Публікацію одночасно включено до міжнародних наукометричних баз: РИНЦ, Index Copernicus.

⁵ Публікацію одночасно включено до міжнародних наукометричних баз: РИНЦ, Index Copernicus.

процесів імпортозаміщення в системі заходів з підвищення ефективності транскордонного співробітництва західних регіонів України / Августин Р. Р., Лупак Р. Л., Цап М. В. // Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. Суспільно-економічні аспекти транскордонної співпраці України і Польщі : зб. наук. пр. / НАН України. Ін-т регіональних досліджень; [редкол.: В. С. Кравців (відп. ред.)]. – Львів, 2014. – Вип. 2(106). – С. 208-217. (0,6 д.а.). *(Внесок автора: обґрунтовані напрями детінізації економічних відносин на регіональному рівні – 0,4 д.а.).*

16. Августин Р. Р. Формування інституціонального механізму регулювання тіньового сектора та економічного зростання держави / Августин Р. Р. // Наукові праці ДонНТУ. – 2014. – № 3. – С. 178-187. – (Серія економічна). (0,65 д.а.)

17. Августин Р. Р. Обліково-статистичні підходи до оцінювання обсягу та рівня тіньової економічної діяльності / Августин Р. Р. // Вісник Хмельницького національного університету⁶. Економічні науки. – 2014. – Вип. 1 (208). – С. 125-129. (0,35 д.а.).

18. Августин Р. Р. Узагальнення світового досвіду формування ефективної системи детінізації національного господарства / Августин Р. Р. // Науковий вісник НЛТУ України : збірник науково-технічних праць. – 2014. – Вип. 24.1. – С. 192-197. (0,29 д.а.).

19. Августин Р. Р. Концептуальна характеристика державної політики протидії системній тінізації соціально-економічних відносин / Августин Р. Р. // Журнал “Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки”. – 2014. – № 3(280). – С. 72-76. (0,4 д.а.).

20. Августин Р. Р. Вплив тіньової економіки на функціонально-структурні характеристики економічної безпеки держави на посттрансформаційному етапі її розвитку / Августин Р. Р. // Науково-виробничий журнал “Держава та регіони”. – № 1 (76). – 2014. – С. 4-9. – (Серія “Економіка та підприємництво”). (0,6 д.а.).

21. Августин Р. Р. Ідентифікація методології непрямого оцінювання тінізації економіки / Августин Р. Р. // Бізнес-Інформ⁷. – 2014. – № 3. – С. 37-41. (0,52 д.а.).

22. Августин Р. Р. Моделювання впливу тінізації економіки на соціально-економічний розвиток / Августин Р. Р., Лупак Р. Л. // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект : сб. науч. тр. – 2014. – Т. 1. – С. 209-212. (0,5 д.а.). *(Внесок автора: обґрунтовані напрями детінізації економічних відносин на регіональному рівні – 0,3 д.а.).*

23. Августин Р. Р. Моделювання процесів тінізації економічних відносин в теорії економічного зростання / Августин Р. Р. // Ефективність державного управління [Текст] : зб. наук. пр. Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України. – Вип. 38. – 2014. – С. 462-468. (0,5 д.а.).

24. Августин Р. Р. Ідентифікація системних характеристик та структурних напрямів тінізації економіки як передумова її детінізації / Августин Р. Р. // Інноваційна економіка: науково-виробничий журнал. – 2013. – № 11 (49). – С. 246-250. (0,35 д.а.).

25. Августин Р. Р. Концептуальні характеристики взаємозв'язків тіньової економіки та соціально-економічного розвитку держави / Августин Р. Р. // Малий і

⁶ Публікацію одночасно включено до міжнародних наукометричних баз: РИНЦ, Index Copernicus.

⁷ Публікацію одночасно включено до міжнародних наукометричних баз: РИНЦ, Index Copernicus.

середній бізнес (право, держава, економіка): Економіко-правовий, науково-практичний журнал. – 2013. – № 4 (55). – С. 164-169. (0,4 д.а.).

26. Августин Р. Р. Етимологія тінізації економічних відносин / Августин Р. Р. // Науковий вісник НЛТУ України : збірник науково-технічних праць. – 2013. – Вип. 23.15. – С. 159-163. (0,35 д.а.).

27. Августин Р. Р. Теоретико-методологічні основи діяльності природних монополістичних структур / Августин Р. Р., Саприка О. Б., Галазюк Н. М. // Вісник Львівської комерційної академії. – 2010. – Вип. 33. – С. 180-185. – (Серія економічна). (0,55 д.а.). *(Внесок автора: охарактеризовано вплив монополізації на розвиток економіки – 0,25 д.а.).*

28. Августин Р. Р. Природні монополії: економічна сутність та об'єктивна потреба їх виникнення / Августин Р. Р., Саприка О. Б., Галазюк Н. М. // Науковий вісник НЛТУ України : збірник науково-технічних праць. – 2010. – Вип. 20.4. – С. 167-172. (0,34 д.а.). *(Внесок автора: визначені особливості функціонування природних монополій – 0,15 д.а.).*

29. Августин Р. Р. Державне регулювання природних монополій: суть, завдання та методи / Августин Р. Р., Саприка О. Б., Галазюк Н. М. // Науковий вісник НЛТУ України : збірник науково-технічних праць. – 2010. – Вип. 20.3. – С. 107-114. (0,44 д.а.). *(Внесок автора: визначені підходи до державного регулювання природних монополій – 0,25 д.а.).*

30. Августин Р. Р. Особливості організації фінансових відносин природного монополіста в умовах перехідної економіки / Августин Р. Р., Саприка О. Б., Галазюк Н. М. // Науковий вісник НЛТУ України : збірник науково-технічних праць. – 2010. – Вип. 20.2. – С. 119-125. (0,38 д.а.). *(Внесок автора: визначені особливості фінансових відносин у межах природних монополій – 0,2 д.а.).*

31. Августин Р. Р. До питання організації національної безпеки в сфері захисту інформації / Августин Р. Р. // Галицький економічний вісник. – 2009. – Вип. 3 (24). – С. 139-145. (0,5 д.а.).

32. Августин Р. Р. Удосконалення системи управління комунальною власністю на регіональному рівні / Августин Р. Р. // Галицький економічний вісник. – 2008. – Вип. 2 (17). – С. 44-49. (0,4 д.а.).

33. Августин Р. Р. Тенденції формування регіонального комплексу соціально-комунальних послуг / Августин Р. Р. // Регіональні аспекти розвитку і розміщення продуктивних сил України. – 2007. – Вип. 12. – С. 52-57. (0,35 д.а.).

Публікації в інших виданнях

34. Августин Р. Р. Основні підходи до визначення показників результативності функціонування природного монополіста / Августин Р. Р., Саприка О. Б., Галазюк Н. М. // Економіка: проблеми теорії та практики : збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 259. – Т. VI. – С. 1475-1481. (0,5 д.а.). *(Внесок автора: обґрунтування показників ефективності функціонування природних монополій – 0,3 д.а.).*

35. Августин Р. Р. Аспекти управління грошовими потоками / Августин Р. Р. // Наукові записки. Збірник наукових праць факультету економіки і менеджменту інвестицій ТНЕУ. – 2007. – Вип. 2. – С. 117-125. (0,6 д.а.).

Публікації за матеріалами конференцій

36. Августин Р. Р. Тінізація економіки як детермінанта загроз безпеки національної економіки / Августин Р. Р. // 36. тез доповідей всеукр. наук.-практ.

конференції. – Тернопіль : ТНЕУ, 2018. – С. 75-77. (0,12 д.а.).

37. Августин Р. Р. Неформальний сектор економіки як фактор дисбалансу розвитку регіонів / Августин Р. Р. // Зб. тез доповідей міжнар. наук.-практ. конференції. – Тернопіль-Збараж. – 2017. – Ч. 1. – С. 142-144. (0,13 д.а.).

38. Avgustyn R. R. Mathematical models of websites attendance and methods of its improvement / Avgustyn R., Pasichnyk R., Susla M., Honchar L. // Experience of Designing and Application of CAD Systems in Microelectronics (CADSM), 2017. – P. 375-377. (0,35 д.а.). *(Внесок автора: обґрунтування методики управління електронними мережами – 0,1 д.а.).*

39. Августин Р. Р. Інституціональний базис детінізації економічних відносин / Августин Р. Р. // Зб. тез доповідей всеукр. наук.-практ. конференції. – Львів : Львівський інститут МАУП, 2016. – Ч. 1. – С. 139-144. (0,33 д.а.).

40. Августин Р. Р. Передумови та особливості впливу тіньової економіки на структуру розвитку регіонів / Августин Р. Р. // Зб. тез доповідей міжнар. наук.-практ. конференції. – Тернопіль. – 2016. – С. 116-119. (0,17 д.а.).

41. Августин Р. Р. Шляхи вдосконалення інституційних засад надання адміністративних послуг / Августин Р. Р. // Зб. тез доповідей міжнар. наук.-практ. конференції. – Тернопіль. – 2015. – С. 218-219. (0,09 д.а.).

42. Августин Р. Р. Ризики та загрози тінізації економіки в контексті реформування національної економіки / Августин Р. Р. // Зб. тез доповідей міжнар. наук.-практ. конференції. – Тернопіль-Вишнівець. – 2015. – С. 141-144. (0,17 д.а.).

43. Августин Р. Р. Тінізація як фактор обмеження розвитку національної економіки / Августин Р. Р. // Зб. тез доповідей наук. конференції. – Тернопіль. – 2015. – С. 16-21. (0,31 д.а.).

44. Августин Р. Р. Конфліктогенні передумови поглиблення тінізації економіки / Августин Р. Р., Лупак Р. Л. // Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конференції / [за заг. ред. В. В. Засадко]. – Львів : ЦСЕД “Ініціатива”, 2014. – С. 52-56. (0,4 д.а.). *(Внесок автора: обґрунтування характеристик конфліктогенності в контексті тінізації економіки – 0,3 д.а.).*

45. Августин Р. Р. Галузево-секторальні особливості тінізації економіки України / Августин Р. Р. // Materiály X mezinárodní vědecko - praktická konference «Nastolení moderní vědy – 2014». - Díl 4. Ekonomické vědy. Administrativa.: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o – 3-5 stran. – P. 3-5. (0,2 д.а.).

46. Августин Р. Р. Управління трансфертним ціноутворенням з метою легалізації економічних відносин / Августин Р. Р. // Зб. матер. міжнар. наук.-практ. інтернет-конференції / [за заг. ред. В. В. Засадко]. – Львів : ЦСЕД “Ініціатива”, 2014. – С. 37-40. (0,3 д.а.).

47. Августин Р. Р. Узагальнення передумов та тенденцій тінізації національного господарства України / Августин Р. Р., Лупак Р. Л. // Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конференції. – Дніпропетровськ : НО “Перспектива”, 2014. – С. 57-59. (0,3 д.а.). *(Внесок автора: узагальнення тенденцій тінізації економіки – 0,15 д.а.).*

48. Августин Р. Р. Інституційні аспекти управління життєздатністю підприємств в умовах системних загроз зовнішнього середовища / Августин Р. Р., Лупак Р. Л., Чопко І. М. // Зб. матер. всеукр. наук.-практ. конференції. – Львів : Видавництво ЛКА, 2014. – С. 107-110. (0,2 д.а.). *(Внесок автора: визначення загроз,*

пов'язаних з тінізацією економічних відносин – 0,1 д.а.).

49. Августин Р. Р. Проблеми ефективності державної політики детінізації економічних відносин / Августин Р. Р. // Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конференції. – Тернопіль, 2014. – С.136-140. (0,22 д.а.).

50. Августин Р. Р. Забезпечення інвестиційної безпеки малого підприємництва України в контексті тінізації національного господарства / Августин Р. Р. // Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конференції. – Чернівці : БЕФ, 2014. – С. 7-8. (0,15 д.а.).

51. Августин Р. Р. Тенденції фінансування наукових і науково-дослідних робіт як чинник тінізації економічних відносин / Августин Р. Р. // Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конференції. – Одеса. – 2014. – Ч. 1. – С. 111-114. (0,2 д.а.).

52. Августин Р. Р. Характеристика впливу тіншового сектора економіки на стримування розвитку транскордонного співробітництва / Августин Р. Р. // Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конференції. – Львів, 2013. – С. 129-131. (0,2 д.а.).

53. Августин Р. Р. Особливості детінізації економічної діяльності на периферійних та сільських територіях / Августин Р. Р. // Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конференції. – Львів, 2013. – С.158-161. (0,25 д.а.).

54. Августин Р. Р. Чинники тінізації економічної діяльності – системної перешкоди розвитку посткризових економік / Августин Р. Р. // *Materialy IX meznarodni vedecko-prakticka konference «Zpravy vedecke ideje-2013».* - Dil 7. *Ekonomicke vedy. Administrativa : Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o - S. 53-55.* (0,2 д.а.).

55. Августин Р. Р. Напрями тіншової економічної діяльності на посттрансформаційному етапі розвитку економіки / Августин Р. Р. // Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конференції. – Х. : ИФИ, 2013. – С. 75-77. (0,17 д.а.).

56. Августин Р. Р. Електронне врядування як інформаційна база забезпечення взаємодії влади і бізнесу / Августин Р. Р. // Зб. матер. наук.-практ. конференції. – Тернопіль, 2013. – С. 104-107. (0,2 д.а.).

57. Августин Р. Р. Фактори впливу на фінансові результати діяльності природних монополістичних структур / Августин Р. Р., Саприка О. Б., Галазюк Н. М. // Зб. матер. всеукр. наук.-практ. інтернет-конференції. – К., 2010. – Ч. 1. – С. 1-2. (0,15 д.а.). *(Внесок автора: визначення факторів впливу на діяльність природних монополій – 0,1 д.а.).*

58. Августин Р. Р. Прибуток як основний індикатор діяльності природнього монополіста / Августин Р. Р., Саприка О. Б., Галазюк Н. М. // *Materialy VI Międzynarodowej naukowí–praktycznej konferencji «Perspektywiczne opracowania są nauką i technikami – 2010».* Volume 7: *Ekonomiczne nauki.* – *Przemyśl: Nauka i studia, 2010 – S. 59-60.* (0,15 д.а.). *(Внесок автора: характеристика прибутковості функціонування природних монополій – 0,1 д.а.).*

59. Августин Р. Р. Проблеми державного регулювання природних монополій / Августин Р. Р., Саприка О. Б., Галазюк Н. М. // *Materialy VI Międzynarodowej naukowí–praktycznej konferencji «Dynamika naukowych badań – 2010».* Volume 4: *Ekonomiczne nauki.* – *Przemyśl: Nauka i studia, 2010. – S. 10-12.* (0,2 д.а.). *(Внесок автора: обґрунтування принципів положень державного регулювання природних монополій – 0,1 д.а.).*

АНОТАЦІЯ

Августин Р. Р. Пріоритети та механізми системної детінізації економіки України. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. – Львівський торговельно-економічний університет, Львів, 2018.

Дисертацію присвячено розробці теоретико-методологічних засад, обґрунтуванню пріоритетів та механізмів системної детінізації економіки України. Об'єктом дослідження є процеси детінізації економіки, а предметом – теоретико-методологічні засади та науково-практичні рекомендації з визначення пріоритетів та реалізації механізмів системної детінізації економіки України. Узагальнено концептуальні положення тінізації економіки та державної політики детінізації економічних відносин. Ідентифіковано системні характеристики та базові моделі взаємозв'язків тінізації та економічного зростання. Встановлено вплив тінізації економіки на посилення загроз економічній безпеці держави. Обґрунтовано методологію дослідження тінізації економіки та узагальнено світовий досвід формування ефективної системи детінізації національного господарства. Здійснено аналіз обсягів та галузево-секторальних особливостей тінізації національного господарства України. Ідентифіковано регіональні характеристики, а також чинники та функціональні особливості тіншової економічної діяльності в Україні. Надано характеристику державної політики детінізації економіки в Україні. Обґрунтовано стратегічні пріоритети системної детінізації національного господарства. Вдосконалено інституціональне забезпечення детінізації економічних відносин. Розроблено положення концепції державної політики системної детінізації національного господарства. Сформовано механізми детінізації підприємництва у галузево-секторальному аспекті. Розроблено інституційний механізм та визначено чинники детінізації ринку праці. Запропоновано антикорупційний механізм та засоби детінізації відносин у соціальній сфері та системі державних послуг.

Ключові слова: тінізація, економіка, національне господарство, ризики і загрози, державна політика детінізації, протидія корупції, економічна безпека держави, державне регулювання економіки, системний підхід, інституціональний базис, механізми та інструменти.

АННОТАЦИЯ

Августин Р. Р. Приоритеты и механизмы системной детенизации экономики Украины. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора экономических наук по специальности 08.00.03 – экономика и управление национальным хозяйством. – Львовский торгово-экономический университет, Львов, 2018.

Диссертация посвящена разработке теоретико-методологических основ, обоснованию приоритетов и механизмов системной детенизации экономики Украины. Объектом исследования являются процессы детенизации экономики, а предметом – теоретико-методологические основы и научно-практические рекомендации по определению приоритетов и реализации механизмов системной детенизации экономики Украины.

Установлено, что высоким уровнем угрозы безопасности национальной экономики является ее системная тенезация, которая проникает на все уровни финансово-экономических отношений, в сферы жизнедеятельности общества, структурные составляющие и компоненты социально-экономического развития. Это приводит к такому явлению, как системная тенезация национального хозяйства.

Как показано в исследовании, одной из характеристик степени системности процессов тенезации экономики является ее влияние на экономическую безопасность национального хозяйства. Как идентификация уровня такого влияния, так и характеристика направлений распространения нуждаются в понимании совокупности угроз, влияние которых усиливается по мере все больших масштабов проникновения тенезации в сферы общественной жизни и хозяйственных отношений. Сформировать полноценную совокупность таких угроз помогает разработанная в исследовании классификация.

Доказано, что уровень тенезации экономики Украины высокий и есть основания утверждать о ее системном характере. Об этом свидетельствуют ее объемы (по разным методам и оценкам – 60-70% ВВП) и степень проникновения в секторы экономики, виды экономической деятельности, сферы общественной жизни и экономических отношений. Для Украины характерны и существенные региональные особенности тенезации экономики.

Обосновано, что высокий уровень тенезации экономики Украины свидетельствует, с одной стороны, о низкой эффективности государственного регулирования в сфере детенезации. Вместе с тем, такие выводы неоднозначны из-за системности проблемы и ее тесной увязки с другими комплексными недостатками в системе государственного управления. Качественная оценка состояния и проблем эффективности государственной политики детенезации экономики в Украине дана с применением когнитивной карты конфликтности факторов.

В диссертации доказано, что приобретение теневой экономикой Украины ярко выраженных признаков системности объективно выводит эту проблему в ранг объекта уже не только государственного регулирования определенной сферы, а государственной безопасности. В соответствии с этим определены стратегические приоритеты государственной политики детенезации национального хозяйства Украины по направлениям: 1) самодостаточность экономического развития и обеспеченность политики детенезации, 2) устойчивость экономической системы и высокая способность политики детенезации, 3) реализация потенциала политики детенезации в системе экономического развития государства.

Определена генеральная цель Концепции системной детенезации экономики Украины – создание институциональных и организационно-экономических условий для устранения системных рисков и угроз экономической безопасности государства путем уменьшения объемов теневых секторов, увеличения объемов официальной экономики и обеспечения положительных эффектов в сфере укрепления конкурентоспособности национального хозяйства.

Доказано, что сложность и комплексность решения проблемы системной

тенизации национального хозяйства объективно требует в планировании, организации и реализации целого комплекса механизмов и инструментов государственного регулирования. Важно, чтобы система (матрица) применяемых механизмов формировалась по направлениям: “сферы политики детенизации” – “функциональные подходы” с их последующим внедрением в соответствии с направлениями государственного регулирования.

Ключевые слова: тенизация, экономика, национальное хозяйство, риски и угрозы, государственная политика детенизации, противодействие коррупции, экономическая безопасность государства, государственное регулирование экономики, системный подход, институциональный базис, механизмы и инструменты.

ABSTRACT

R. Avhustyn. Priorities and Mechanisms of Systemic De-shadowing of Economy of Ukraine. Manuscript.

Thesis on competing a doctor's degree of economic sciences by speciality 08.00.03 – economy and management of the national household. – Lviv Trade and Economic University, Lviv, 2018.

The dissertation is devoted to the development of theoretical and methodological principles, justification of the priorities and mechanisms of systemic de-shadowing of the Ukrainian economy. The object of the study is the processes of de-shadowing economy, and the subject – theoretical and methodological principles and scientific and practical recommendations for defining the priorities and mechanisms for the systemic de-shadowing of the economy of Ukraine. The conceptual provisions of the shadowing economy and the state policy of economic relations de-shadowing are generalized. System characteristics and basic models of interconnections of shadowing and economic growth are identified. System interconnections of shadowing economy and increasing threats to economic security of the state are established. The methodology of the study of shadowing economic and the global experience of effective system of de-shadowing of the national economy forming have been substantiated. The analysis of volumes and branch-sectoral features of the national economy of Ukraine shadowing is carried out. Regional characteristics as well as factors and features of shadow economic activity in Ukraine are identified. The description of the state policy of de-shadowing of economy in Ukraine is given. The strategic priorities of the system of national economy of Ukraine nationalization are grounded. Institutional provision for the de-shadowing of economic relations is enhanced. The provisions of the concept of the state policy of national economy systematic de-shadowing are developed. Mechanisms for the reduction of entrepreneurship de-shadowing in sectoral aspects are shaped. The institutional mechanism is developed and the factors of the labor market de-shadowing are identified. The anti-corruption mechanism and means of relations in the social sphere de-shadowing and the system of public services are proposed.

Key words: shadow economy, economy, national economy, risks and threats, state policy of de-shadowing, counteraction to corruption, economic security of the state, state regulation of the economy, system approach, institutional basis, mechanisms and instruments.